

ЎзДЖТУ
ҳузуридаги
РИАИМ

Ўқув-услубий
мажмуа

Таржима назарияси ва
амалиёти йўналиши
тингловчилари учун

Ўқув-услубий
мажмуа

2019

ТАРЖИМА НАЗАРИЯСИ ВА АМАЛИЁТИ:

6.3. Таржима ва маданият

Мазкур ўқув-услубий мажмуа Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2019-йил 18-октябрдаги 5-сонли буйруғи билан тасдиқланган ўқув режа ва дастур асосида тайёрланди.

Тузувчи:

ЎзДЖТУ

фалсафа доктори У.Йўлдошев

Тақризчи:

ЎзДЖТУ доценти, ф.ф.н.

Н.Қамбаров

Ўқув -услубий мажмуа ЎзДЖТУ хузуридаги РИИИМ Кенгашининг 2019 йил 27.09 даги 9 -сонли қарори билан нашрга тавсия қилинган.

МУНДАРИЖА

I.	ИШЧИ ДАСТУР	4
II.	МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ	11
III.	НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР	17
IV.	АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАТЕРИАЛЛАРИ	23
V	КЕЙСЛАР БАНКИ	50
VI.	ГЛОССАРИЙ	52
VII.	АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ	54

I. ИШЧИ ДАСТУР

КИРИШ

Дастур Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июндаги “Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-4732-сонли, 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли, 2019 йил 27 августдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-5789-сонли Фармонлари, шунингдек 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ–2909-сонли қароридан белгиланган устувор вазифалар мазмунидан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб, у олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касб маҳорати ҳамда инновацион компетентлигини ривожлантириш, соҳага оид илғор хорижий тажрибалар, янги билим ва малакаларни ўзлаштириш, шунингдек амалиётга жорий этиш кўникмаларини такомиллаштиришни мақсад қилади.

Дастур Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 августдаги “Олий таълим муассасалари раҳбар ва педагог кадрларининг узлуксиз малакасини ошириш тизимини жорий этиш тўғрисида”ги 5789-сонли Фармонидаги устувор йўналишлар мазмунидан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб, у олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касб маҳорати ҳамда инновацион компетентлигини ривожлантириш, соҳага оид илғор хорижий тажрибалар, янги билим ва малакаларни ўзлаштириш, шунингдек амалиётга жорий этиш кўникмаларини такомиллаштиришни мақсад қилади.

Дастур доирасида берилаётган мавзулар таълим соҳаси бўйича педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш мазмуни, сифати ва уларнинг тайёргарлигига қўйиладиган умумий малака талаблари ва ўқув режалари асосида шакллантирилган бўлиб, унинг мазмуни жамият ривожини ва

таълим–тарбия жараёнининг инновацион масалалари, олий таълимнинг норматив-ҳуқуқий асослари ва қонунчилик ҳужжатлари, илғор таълим технологиялари ва педагогик маҳорат, таълим жараёнларида ахборот-коммуникация технологияларини қўллаш, амалий хорижий тил, тизимли таҳлил ва қарор қабул қилиш асослари, махсус фанлар негизида илмий ва амалий тадқиқотлар, ўқув жараёнини ташкил этишнинг замонавий услублари бўйича сўнгги ютуқлар, педагогнинг креатив компетентлигини ривожлантириш, глобал Интернет тармоғи, мультимедиа тизимларидан фойдаланиш ва масофавий ўқитишнинг замонавий шаклларини қўллаш бўйича тегишли билим, кўникма, малака ва компетенцияларни ривожлантиришга йўналтирилган.

Қайта тайёрлаш ва малака ошириш йўналишининг ўзига хос хусусиятлари ҳамда долзарб масалаларидан келиб чиққан ҳолда дастурда тингловчиларнинг махсус фанлар доирасидаги билим, кўникма, малака ҳамда компетенцияларига қўйиладиган талаблар такомиллаштирилиши мумкин.

Замонавий билимлар сари кенг йўл очиш, таълимотни такомиллаштиришда компаративистика, яъни қиёслашга асосланган методологиядан унумли фойдаланиш - бугунги куннинг талабига айланди.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

“Таржима ва маданият” модулининг мақсади:

педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малака ошириш курси тингловчиларига таржима, тил, маданият ҳақида маълумот бериш, таржима ва маданиятнинг ўзаро интеграллашувчи, бу борадаги билимларини такомиллаштиришдан иборат.

“Таржима ва маданият” модулининг вазифалари:

Тингловчи:

- маданиятлараро мулоқат ва таржимашуносликка оид фундаментал билимлар асосларини;
- маданиятлараро мулоқат ва таржимашуносликка оид турли матнда ифодаланган фикрлар хусусиятларини;
- маданиятлараро мулоқат ва таржимашунослик ўратсида тафовутларни фарқлашни;

- маданиятлараро мулоқат чоғида оғзаки ва ёзма нутқда учрайдиган таржима муаммоларини ҳал қилиш усулларини **билиши керак.**

Тингловчи:

- маданиятларо мулоқат ва таржимашунослик категорияларини фарқлаш;

- муайян матнда берилган ахборот тушунчалари ва уларни таржима қилиш йўллари ва усулларини ўрганиш;

- маданий бўёқдорликка оид матнлар таржимасида қўлланадиган таржима усулларини қўллаш бўйича **кўникмаларига** эга бўлиши лозим.

Тингловчи:

- маданиятлараро мулоқат ва таржимашуносликда учрайдиган лексик-семантик, грамматик, стилистик муаммоларни аниқлаш, турли жанрга тегишли матнларни лексика-семантик, стилистик таҳлил қилишни ўрганиш; маданиятлараро мулоқатга асос бўладиган матнларни таржима қилишнинг лингвистик ва лингвокултурологик қонуниятларини аниқлай билиш; таҳлил қилиш ва натижаларни таржима жараёнида қўллаш бўйича **малакаларини эгаллаши** лозим.

Тингловчи:

- таржиманинг миллий-маданий хусусиятларини ўқитишнинг назарий асосларини;

- таржиманинг миллий-маданий муаммоларини коммуникатив ёндашувда ўқитиш асосларини;

- таълимни турли нутқ кўникмаларини ривожлантиришга йўналтиришни;

- таржима, таржима турлари, таржима танқиди ҳақида умумий тасаввурга эга бўлиши, оригинал ва таржима ҳақида муайян **билимга** эга бўлиши керак.

Тингловчи:

- меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар асосида ўқув жараёнини ташкил этиш;
- интерактив мултимедиа воситаларидан фойдаланиш;
- меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар асосида таълим ва тарбия жараёнини бошқариш;
- ўзаро дарсларни кузатиш ва тажриба алмашиш;
- таълим жараёнида тадқиқот усулларида фойдаланиш;
- тили ўрганилаётган мамлакат маданиятини билиш;
- чет тили таълимида баҳолашга оид қарорлар қабул қилиш
- медиасаводхонлик ва педагогик этика **компетенцияларига** эга бўлиши лозим.

Модулнинг ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

Модул мазмуни ўқув режадаги “Таржимашуносликда тадқиқотлар олиб боришнинг тизимли ёндашувлари”, “Таржима қилиш ва ўқитишнинг замонавий тенденциялари”, “Таржима технологияси”, “Таржимада АКТ” ўқув модуллари билан узвий боғланган ҳолда педагогларнинг касбий педагогик тайёргарлик даражасини орттиришга хизмат қилади.

Модулнинг Олий таълимдаги ўрни

Олий таълимда ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда янги турдаги ўқув жараёнларини ташкиллаштиришда, айнан ушбу ўқув модули катта аҳамият касб этади.

МОДУЛ БЎЙИЧА СОАТЛАР ТАҚСИМОТИ

№	Модул мавзулари	Тингловчининг ўқув юкلامаси, соат				Мустақил таълим
		Ҳаммаси	Аудитория ўқув юкلامаси			
			Жами	Назай	Амалий машғулот	
1.	Таржима маданиятлараро мулоқот воситаси сифатида	2		2		
2	Таржимага лингвокультурологик ёндашув	2			2	
3.	Лингвокультурологиянинг предмети	2			2	
4	Миллий-маданий ўзига хослик тушунчаси	2			2	
5	Маданиятга оид сўзлар, реалий ёки миллий колоритга эга бўлган сўзлар таснифи	2			2	
6	Таржимада маданий трансформация қилиш усул ва йўллари	2			2	
7	Маданиятга оид сўзлар, реалий ёки миллий колоритга эга бўлган сўзларни таржима қилиш	2			2	
	Жами: 14 соат	14		2	12	

НАЗАРИЙ ТАЪЛИМ СОАТЛАРИ МАЗМУНИ

1-мавзу: Таржима бошқа маданиятни ўзлаштириш усули сифатида

«Таржима ва маданият» тушунчаларини очиб бериш. Маданият, тил, мулоқот тушунчаларининг асосий моҳиятини ёритиб бериш. Маданият категорияларини бошқа халқ вакилларини олиб ўтиш асосий замонавий тенденциялари. Таржиманинг миллий-маданий муаммолари.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1-мавзу: Таржимага лингвокультурологик ёндашув

Таржимага лингвокултурологик ёндашув деганда халқнинг маданиятини ташкил этувчи урф-одатлар, расм-русумлар, халқнинг дунёкараши, менталитети, кадриятлари, тарихи ва географик жойлашувини ифода этувчи тил бирликларининг миллий-маданий хусусиятларини таржима тилида бериш масалаларига асосий эътибор қаратилади

2-мавзу: Лингвокултурологиянинг предмети

Лингвокултурологиянинг предмети ва унинг таркибий қисмлари. Муқобилсиз лексика ва лақналар. Мифологиялаштирилган тил бирликлари. Тилнинг паремиологик (мақол ва маталлар) фонди. Тилнинг фразеологик фонди. Ўхшатишлар, рамзлар, стереотиплар.

3-мавзу Миллий-маданий ўзига хослик тушунчаси

Миллий-маданий ўзига хослик тушунчаси асосий моҳияти ва уни акс эттирадиган лексик бирликлар: а) миллий-маданий маънога эга лексик қатлам, б) маданий компонентли маънога эга сўз, в) миллий-маданий коннотацияга эга сўз.

4-мавзу: Маданиятга оид сўзлар, реалий ёки миллий колоритга эга бўлган сўзлар таснифи

Маданий бўёқдорликка эга бўлган сўзлар. Реалий тушунчаси ва унинг моҳияти. Миллий маданий бўёқдорликка эга бўлган катеогриялар: урф-одат, удум маросим, озиқ-овқат, спорт ўйинлари, ташкилот, муассаса номлари, географик номлар, флора ва фауна, зиравор ва гиёҳлар номлари, касб-хунар номлари, фасллар билан боғлиқ тушунчалар.

5-мавзу: Таржимада маданий трансформация қилиш усул ва йўллари

Таржимашуносликда маданий бўёқдорликка эга бўлган лексик бирликлар таржимасида қўлланадиган таржима усуллари: транслитерация, маданий эквивалентлик, функционал эквивалентлик, тасвирий

эквивалентлик, мослаштириш, янги сўз ёки сўз бирикмаси яратиш, аналог таржима.

6-мавзу: Маданиятга оид сўзлар, реалий ёки миллий колоритга эга бўлган сўзларни таржима қилиш

Маданиятга оид сўзлар, реалий ёки миллий колоритга эга бўлган сўзларни таржима қилишда алмашинувлар, компенсация, сўз ёки маъно қўшиш, транскрипция, транслитерация, калькалаш, лексик-семантик алмаштириш, конкретизация, генерализация, модуляция, гапни бўлаклаш усули, экспликация, функционал эквивалентлик, шаклий эквивалентлик, тасвирий ёки изоҳловчи таржима, бетарафлаштириш (вазифавий ёки изоҳланган эквивалент); сўзма - сўз таржима; мослаштириш; таркибий таҳлил; ўчириб ташлаш; жуфтлик; стандартлаштирилган таржима; изоҳлаш, шарҳ, ва таснифлаш фойдаланилади.

ЎҚИТИШ ШАКЛЛАРИ

Мазкур модул бўйича қуйидаги ўқитиш шаклларидан фойдаланилади:

- ноанъанавий ўқитиш (интерактив, конференция, дебат);
- давра суҳбатлари (муҳокама этилаётган муаммо ва унинг ечими бўйича мантиқий хулосалар чиқариш);
- баҳс ва мунозаралар (лойиҳалар ечими бўйича далиллар ва асосли рақамлар тақдим қилиш, эшитиш ва муаммолар ечимини топиш қобилиятини ривожлантириш).

II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

“Тушунчалар таҳлили” методи

Методнинг мақсади: мазкур метод талабалар ёки қатнашчиларни мавзу бўйича таянч тушунчаларни ўзлаштириш даражасини аниқлаш, ўз билимларини мустақил равишда текшириш, баҳолаш, шунингдек, янги мавзу бўйича дастлабки билимлар даражасини ташхис қилиш мақсадида қўлланилади. Методни амалга ошириш тартиби:

- иштирокчилар машғулот қоидалари билан таништирилади;
- ўқувчиларга мавзуга ёки бобга тегишли бўлган сўзлар, тушунчалар номи туширилган тарқатмалар берилади (индивидуал ёки гуруҳли тартибда);
- ўқувчилар мазкур тушунчалар қандай маъно англатиши, қачон, қандай ҳолатларда қўлланилиши ҳақида ёзма маълумот берадилар;
- белгиланган вақт якунига етгач ўқитувчи берилган тушунчаларнинг тўғри ва тўлиқ изоҳини ўқиб эшиттиради ёки слайд орқали намойиш этади;
- ҳар бир иштирокчи берилган тўғри жавоблар билан ўзининг шахсий муносабатини таққослайди, фарқларини аниқлайди ва ўз билим даражасини текшириб, баҳолайди.

“Модулдаги таянч тушунчалар таҳлили”

Тушунчалар	Сизнингча бу тушунча қандай маънони англатади?	Қўшимча маълумот
маданият	маданият - турмуш тарзимизни тавсифловчи, ижтимоий мерос қилиб олинган амалий малакалар ва ғоялар	

	мажмуйи	
Тил	Тил - маданиятнинг қуроли, воситасидир. У халқ маданияти воситасида инсон шахсиятини, тил соҳибини шакллантиради.	
коммуникация	хабарни узатиш, фикр ва маълумотлар алмашинуви, яъни мулоқот қилишдир	
транскрипция	Аслият тилидаги сўзларни таржима тилига талаффузига кўра олиб ўтилиши	

“SWOT-таҳлил” методи.

Методнинг мақсади: мавжуд назарий билимлар ва амалий тажрибаларни таҳлил қилиш, таққослаш орқали муаммони ҳал этиш йўлларни топишга, билимларни мустаҳкамлаш, такрорлаш, баҳолашга, мустақил, танқидий фикрлашни, ностандарт тафаккурни шакллантиришга хизмат қилади.

S – (strength)	• кучли томонлари
W – (weakness)	• заиф, кучсиз томонлари
O – (opportunity)	• имкониятлари
T – (threat)	• тўсиқлар

Таржима усулини таҳлил қилинг ва ушбу жадвалга туширинг.

S	Таржима жараёнида лексик birlikларни ўгиришда ёрдам беради	Лексик birlikларни тил сатҳлари бўйича таржима қилишга ёрдам беради
W	Қўшимача коннотатив маъноли сўзларни ўгиришда мужмаллик хосил қилиши мумкин	Ўзлаш сўзларни аниқ маъносини беришда муаммога учрайди
O	Таржимоннинг лингвистик компетенцияларини шакллантиришга ёрдам беради	Таржимонни профессионал компетенцияларини ривожлантиришга ёрдам беради
T	Тўсиқлар (ташқи)	таржима жараёнида учрайдиган типик “техник” қийинчиликларни

Хулосалаш» (Резюме, Веер) методи

Методнинг мақсади: Бу метод мураккаб, кўптармоқли, мумкин қадар, муаммоли характеридаги мавзуларни ўрганишга қаратилган. Методнинг моҳияти шундан иборатки, бунда мавзунинг турли тармоқлари бўйича бир хил ахборот берилади ва айтилган пайтда, уларнинг ҳар бири алоҳида аспектларда муҳокама этилади. Масалан, муаммо ижобий ва салбий томонлари, афзаллик, фазилат ва камчиликлари, фойда ва зарарлари бўйича ўрганилади. Бу интерфаол метод танқидий, таҳлилий, аниқ мантиқий фикрлашни муваффақиятли ривожлантиришга ҳамда ўқувчиларнинг мустақил ғоялари, фикрларини ёзма ва оғзаки шаклда тизимли баён этиш, ҳимоя қилишга имконият яратди. “Хулосалаш” методидан маъруза машғулотларида индивидуал ва жуфтликлардаги иш шаклида, амалий ва семинар машғулотларида кичик гуруҳлардаги иш шаклида мавзу юзасидан билимларни мустаҳкамлаш, таҳлили қилиш ва таққослаш мақсадида фойдаланиш мумкин.

Методни амалга ошириш тартиби:

тренер-ўқитувчи иштирокчиларни 5-6 кишидан иборат кичик гуруҳларга ажратади;

тренинг мақсади, шартлари ва тартиби билан иштирокчиларни таништиргач, ҳар бир гуруҳга умумий муаммони таҳлил қилиниши зарур бўлган қисмлари туширилган тарқатма материалларни

ҳар бир гуруҳ ўзига берилган муаммони атрофлича таҳлил қилиб, ўз мулоҳазаларини тавсия этилаётган схема бўйича тарқатмага ёзма баён қилади;

навбатдаги босқичда барча гуруҳлар ўз тақдимотларини ўтказадилар. Шундан сўнг, тренер томонидан таҳлиллар умумлаштирилади, зарурий ахборотлар билан тўлдирилади ва мавзу

Таржима усуллари					
Лексик усуллар		Лингвокультурологик усуллар		Прагматик усуллар	
афзаллиги	камчилиги	афзаллиги	камчилиги	афзаллиги	камчилиги и
Хулоса:					

«ФСМУ» методи

Технологиянинг мақсади: Мазкур технология иштирокчилардаги умумий фикрлардан хусусий хулосалар чиқариш, таққослаш, қиёслаш орқали ахборотни ўзлаштириш, хулосалаш, шунингдек, мустақил ижодий фикрлаш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилади. Мазкур технологиядан маъруза машғулотларида, мустаҳкамлашда, ўтилган мавзуни сўрашда, уйга вазифа беришда ҳамда семинар машғулот натижаларини таҳлил этишда фойдаланиш тавсия этилади.

Технологияни амалга ошириш тартиби:

- қатнашчиларга мавзуга оид бўлган якуний хулоса ёки ғоя таклиф этилади;
- ҳар бир иштирокчига ФСМУ технологиясининг босқичлари ёзилган қоғозларни тарқатилади:

Ф	• фикрингизни баён этинг
С	• фикрингизни баёнига сабаб кўрсатинг
М	• кўрсатган сабабингизни исботлаб мисол келтиринг
У	• фикрингизни умумлаштиринг

- иштирокчиларнинг муносабатлари индивидуал ёки гуруҳий тартибда тақдимот қилинади.

ФСМУ таҳлили қатнашчиларда касбий-назарий билимларни амалий машқлар ва мавжуд тажрибалар асосида тезроқ ва муваффақиятли ўзлаштирилишига асос бўлади.

Фикр: Таржимон халқлар ўртасида воситачи

Топшириқ: Мазкур фикрга нисбатан муносабатингизни ФСМУ орқали таҳлил қилинг.

Венн Диаграммаси методи

Методнинг мақсади: Бу метод график тасвир орқали ўқитишни ташкил этиш шакли бўлиб, у учта ўзаро кесишган айлана тасвири орқали ифодаланади. Мазкур метод турли тушунчалар, асослар, тасавурларнинг анализ ва синтезини турли аспект орқали кўриб чиқиш, уларнинг умумий ва фарқловчи жиҳатларини аниқлаш, таққослаш имконини беради.

II. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАР

1-мавзу: ТАРЖИМА МАДАНИЯТЛАРАРО МУЛОҚОТ ВОСИТАСИ СИФАТИДА

Режа:

- 1.1. Таржима тушунчасининг асосий моҳияти
- 1.2. Тил, маданият, коммуникация тушунчаларининг моҳияти.

Таянч тушунчалар: таржима, маданият, тил, мулоқот, таржима усули, таржима процедураси.

1.1. Таржима тушунчасининг асосий моҳияти.

Бутун дунё миқёсида турли халқларнинг ўзаро сиёсий, иқтисодий, илмий, маданий ҳамкорлиги борган сари кучайиб бормоқдаки, бу алоқаларни таржимасиз тасаввур ҳам қилиб бўлмайди. Бугунги кунда таржиманинг аҳамияти ҳақида гапириш қуёшнинг аҳамиятини тушунтиришдай гап бўлиб қолди. Яъни қуёшсиз ер юзида ҳаёт бўлмагани каби, таржимасиз турли халқларнинг ўзаро алоқаси, ўзаро алоқасиз эса тараққиёт бўлмайди. “Бошқа халқлар ҳаётидан воқиф бўлмаслик, ғофиллик, миллий маҳдудликка олиб келади”. Шунинг учун ҳам таржимага халқларни бир-бирига боғловчи ҳалқа, фан ва маданиятни ривожлантирувчи ва бойитувчи восита, ўзаро ҳамкорлик ва ҳамжиҳатликка асос солувчи кўприк деб қаралади.

Демак, таржима:

- халқлар ўртасида дўстлик ва ҳамкорлик ўрнатилиши;
- илмий-техник тараққиётнинг жадаллашувчи;
- маданият, санъат ва адабиётларнинг бир-бирига таъсири;
- тилларнинг бойишида муҳим роль ўйнайди.

Таржима - муайян тилда оғзаки ёки ёзма равишда баён қилинган фикрни бошқа тил воситалари билан қайта ифодалаш.

Таржима таржимон сўзидан ҳосил бўлган, таржимон эса форсча тарзабон сўзидан келиб чиққан.

Маълумки, қадимда Ўрта Осиё ва Эрон халқлари ўртасида нотиклик санъати жуда ривожланган. Нотикларни эса тарзабон деб атаганлар. Тар - форс тилида янги, ширали, тароватли, нозик, латиф каби маъноларни билдиради. Забон - тил дегани. Тарзабон - нотик, чиройли гапирувчи, сўз устаси, янги ва ўткир сўзларни айтувчи демакдир. Тарзабонлар чуқур билим, кенг дунёқараш, нотиклик маҳоратига эга бўлишдан ташқари, бир неча тилларни ҳам билганлар ва ўз нутқларида улардан фойдаланганлар.

Араблар кириб келганларидан кейин ижтимоий ҳаёт, маданият, фан ва бошқа соҳаларни ўз таъсирларига олганлари каби, кўпгина сўзларни ҳам ўзлаштириб, араб тили қоидаларига бўйсундирганлар. Жумладан, тарзабон сўзи ҳам арабча талаффузда “таржамон” (ёки “таржимон”)га айланади. Шундан кейин у араб тилининг сўз ясалиш қонунига бўйсуниб, ундан янги масдар (ўзак), феъл ва отлар ҳосил қилинган. Масалан: таружама, тирижама, таржама, мутаржим, мутаржимун.

Шундай қилиб, таржимон - тарзабон сўзининг арабча таржимаси бўлса, таржима таржимон сўзидан келиб чиққан.

Таржимон - бир тилдаги оғзаки нутқ ёки ёзма матнни иккинчи тилга таржима қилувчи киши, мутаржим, тилмоч, таржимачи.

Таржимонлик - таржима қилиш, таржима иши билан шуғулланиш. Касб оти.

Таржимашунос - таржима тарихи, назарияси ва танқиди билан шуғулланувчи мутахассис, олим.

Таржимашунослик - таржима назарияси, тарихи ва танқиди билан шуғулланувчи фан.

1.2. Тил, маданият, коммуникация тушунчаларининг моҳияти.

Бугунги кунда таржимашунослик билан шуғилланувчи тадқиқотлар ушбу соҳанинг бир қанча муаммоларига оид изланишлар олиб бормоқда. Улар орасида таржима ва маданият, халқнинг маданиятини ўзга тилда

ифодалашнинг долзарб муаммоларига бағишланган масалалар алоҳида ўрин тутди. Демак, таржима бевосита маданиятлараро мулоқот воситаси сифатида қаралиши бежис эмас.

Шу ўринда маданиятлараро мулоқот ва унинг ўзига хослиги ҳам алоҳида аҳамиятга эга.

Маданиятлараро мулоқотнинг асосий тушунчавий аппаратига маданият, тил, коммуникация ва маданиятлараро мулоқот киради.

Маданият - маданиятлараро мулоқотнинг асосий тушунчаларидан биридир. Шунинг учун маданиятнинг онтологиясини, унинг семиотик ва бошқа хусусиятларини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

Тадқиқотчи Вен Шу Леэ “маданият” тушунчасининг 6 та таърифини келтиради:

1. Маданият (табиат ва биологиядан фарқли ўлароқ) - инсоннинг ноёб саъй-ҳаракати, уринишидир. У “табиатни йўқ қилишга қарши мисоли бир кўргондир”.

2. Маданият - назокат, хулқ-атвордир.

3. Маданият - (барбарлардан фарқли ўлароқ) тамаддундир.

4. Маданият - лисоний ҳаамжамият, ишонч, қадриятдир (ҳар бир маданият вакили бир тилда гаплашади, айна анъаналарни бўлишади).

5. Маданият - ҳукмрон ёки йўлбошловчи маданиятдир. Масалан, “маданият ахлоқ ва бузуқликни белгиловчи синфни бошқаради”.

6. Маданият - умумий ва бўлишилмайдиган нарсалар орасидаги тангликларни ўзгартиради¹.

Ж.Хонигман “маданият” термини деганда, эскимос онанинг боласига айтган алласи ёки каск халқида онанинг боладан ўзини четга олишга интилиши; Самоада янги туғилган гўдак қизча киндигининг кўмилиши, шунингдек, кундалик турмушда ишлатиладиган мусиқий асбоблар, радиоприёмниклар, рамзий нарсалар (байроқлар, белгилар, светофорлар) тушунилишини қайд этади.

Э. Сепир “маданият - турмуш тарзимизни тавсифловчи, ижтимоий мерос қилиб олинган амалий малакалар ва ғоялар мажмуи” сифатида тавсифлаган. Маданият - жамият, инсон ижодий куч ва қобилиятлари тарихий тараққиётининг муайян даражаси. Кишилар ҳаёти ва фаолиятининг турли кўринишларида, шунингдек, улар яратадиган моддий ва маънавий бойликларда ифодаланади. “Маданият” тушунчаси муайян тарихий давр (антик маданият), конкрет жамият, элат ва миллат (ўзбек маданияти), шунингдек, инсон фаолияти ёки турмушининг ўзига хос соҳалари (масалан, меҳнат маданияти, бадий маданият, турмуш маданияти)ни изоҳлаш учун қўлланилади. Ҳар маънода “маданият” термини кишиларнинг фақат маънавий ҳаёти соҳасига нисбатан ишлатилади.

Айтилган фикрлардан келиб чиққан ҳолда, маданиятни шундай белгилаш мумкин: маданият - меъёрлар, қадриятлар, идеаллар, намуналарнинг йўл-йўриқлари ва кўрсатмалари тизимига асосланган субъектлар фаолиятининг барча шакллари мажмуи, у бошқа маданиятлар билан ўзаро алоқада яшайдиган жамоанинг мерос қилиб олган хотираси. Демак, ҳар бир инсон маданиятни ирсий мерос қилиб олмайди, балки уни ўрганиш орқали ўзлаштириб, муайян маданиятнинг вакилига айланади.

“Тил” тушунчаси

Тил - маданиятнинг кўзгуси бўлиб, унда нафақат инсонни ўраб олган реал борлиқ, унинг реал яшаш шароитлари, балки халқнинг ижтимоий ўзини ўзи англаши, унинг менталитети, миллий характери, ҳаёт тарзи, анъаналари, урф-одатлари, ахлоқи, қадриятлар йиғиндиси ва дунёқараши ҳам акс этади.

Тил - маданият ташувчиси бўлиб, у аجدодлардан авлодларга миллий маданият хазинасини мерос қилиб қолдиради. Ёш авлод она тили баробарида аجدодларнинг бой маданий тажрибасини ҳам ўзлаштиради.

Тил - маданиятнинг қуроли, воситасидир. У халқ маданияти воситасида инсон шахсиятини, тил соҳибини шакллантиради.

Тил - маданият хазинаси, сандиғи, мажмуйидир. У лексика, грамматика, иборалар, мақол ва маталлар, фольклор, бадиий ва илмий адабиёт, оғзаки ва ёзма нутқда маданий кадриятларни сақлаб келади.

Агар тилга унинг структураси, вазифалари ва уни ўзлаштириш жиҳатидан қараладиган бўлса, у ҳолда ижтимоий қатлам ёки маданиятнинг компоненти тилнинг таркибий қисми бўлади. Айни пайтда маданиятнинг компоненти тил орқали хабар қилинадиган қандайдир маданий информация эмас. У тилнинг барча сатҳларига тегишли бўлган тилга хос ажралмас хусусиятдир. Тил - кишилар оқимини халққа айлантирадиган, мазкур нутқ жамоасининг ўзини ўзи англаши, маданияти, анъаналарини сақлаши ва уларни мерос қилиши орқали миллатни шакллантирадиган кучли ижтимоий воситадир.

“Тил маданиятнинг миллий компонентлари орасида биринчи ўринда туради. Тил биринчи навбатда, маданиятга кишилиқ жамиятининг ҳам мулоқот воситаси, ҳам ушбу мулоқотни узиб қўювчи восита бўлишига ёрдам беради. Тил - унинг соҳибларининг муайян жамоага тегишли эканини кўрсатади. Халқнинг ўзига хос асосий хусусияти бўлган тилга “ички” ва “ташқи” жиҳатдан ёндашиш мумкин. Тилга “ички” жиҳатдан ёндашилганда, у этник интеграциянинг бош омили сифатида намоён бўлса, “ташқи” жиҳатдан ёндашилганда, у халқнинг этник фарқларини кўрсатади. Бу икки қарама-қарши функцияни ўзида диалектик бирлаштирган тил бир томондан халқнинг ўз-ўзини сақлаш воситаси, иккинчи томондан уни “ўзиники” ва “бегона”га ажратиш воситаси бўлиб хизмат қилади”¹.

Шубҳасиз, тил маданиятнинг таркибий қисми бўлиб, инсониятнинг ижтимоий тарихидаги энг муҳим ютуқлардан бири саналади. Лекин бошқа томондан тилнинг материясида инсоннинг биологик табиати намоён бўлади. Бу ўринда кўп нарса нутқий фаолиятнинг физиологик ва психофизиологик имкониятлари билан аниқланган. Масалан, дунёнинг барча тилларида унли ва ундошлар ҳамда кўплаб товушлар алмашинуви занжирининг мавжудлиги маданият билан эмас, табиат билан боғлиқдир. Бинобарин, инсон фақат

унлилар ёки ундошларнинг ўзи билан нутқ ҳосил қила олмайди. Табиат тил структурасининг теран хусусиятларини ҳамда матнни ҳосил қилиш ва уни қабул қилиш қонуниятларини аниқлайди. Маданият эса тилнинг мазмун жиҳатини аниқлайди.

Бугунги кунда “коммуникация” ижтимоий-гуманитар билимларнинг асосий тушунчаларидан бирига айланган. Социологияда коммуникациянинг объекти жамият ва унинг таркибий қисмлари (оммавий коммуникация), психологияда шахслараро коммуникация, этнографияда этник гуруҳлараро коммуникация тадқиқ этилади. Санъат соҳасида коммуникация асар яративчиси - режиссор, актёр, шоир, рассом, бастакор ва ҳ.к. билан томошабин, китобхон, тингловчи орасида, таълим соҳасида ўқитувчи ва ўқувчи орасида амалга ошади.

Коммуникация (лот. communication, communis “умумий”) - хабарни узатиш, фикр ва маълумотлар алмашинуви, яъни мулоқот қилишдир.

Коммуникация - мулоқот акти, икки ёки ундан ортиқ киши ўртасидаги ўзаро ҳамфикрликка асосланган алоқа.

Коммуникация - бирон киши томонидан бошқа кишига ёки кишилар гуруҳига бериладиган ахборот.

Коммуникация - хабар ёки мулоқот.

Коммуникация - кишиларнинг бир-бири билан алоқа ўрнатиш ва ҳиссиётларини тушуниш воситаси.

Саволлар:

1. Таржиманинг асосий моҳияти нимадан иборат?
2. Маданият деганда нимани тушунасиш?
3. Тил бу –?
4. Коммуникация тушунасининг асосий моҳияти нима?

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

1-мавзу: Таржимага лингвокультурологик ёндашув

Кейинги йилларда жаҳон тилшунослигида лингвокультурология, лингвопрагматика, когнитив тилшунослик, психолингвистика, этнолингвистика каби соҳаларда илмий тадқиқотлар антропоцентрик парадигма тамойиллари асосида олиб борилмоқда. Бунда тилнинг инсон омилини ҳисобга олган ҳолда ўрганиш бош мезон ҳисобланади.

Тилшунослик тарихига назар ташлайдиган бўлсак, XX асрнинг иккинчи чорагида лингвокультурология термини пайдо бўлди. Лингвокультурология фанининг пайдо бўлишида немис олими В.фон Гумбольдтнинг хизматлари беқиёсдир. Ушбу фаннинг юзага келиши рус олими В.Н.Телия номи билан ҳам боғлиқ¹. Бундан ташқари, бу соҳанинг ривожланишига А.А.Потебня, Л.Вайсгербер, Х.Глинц, Х.Хольц, У.Д. Уитни, Д.У. Пауэлл, Ф.Баос, Э.Сепир, Б.Л.Уорф, Г.Брутян, А.Вежбицкая, Д.Хаймз каби олимлар ҳам ўз ҳиссаларини қўшишган².

Ўзбек тилшунослигида ҳам антропоцентристик парадигма асосий эътиборда бўлган бир қатор тадқиқот ишлари олиб борилган, турли монография ва мақолалар нашр этилган. Бу тадқиқотлар айнан лингвокультурологик тадқиқотлар бўлмаса ҳам, бунга яқин соҳалар, жумладан, социолингвистика, когнитив тилшунослик, лингвопрагматика, психолингвистика кабиларда олиб борилган. Антропоцентрик парадигма бош мезон ҳисобланган тадқиқотчилар сифатида С.Мўминов, Ш.Сафаров, М.Ҳакимова, Н.Маҳмудов, Э.Бегматов, А.Нурмонов, Д.Худойберганова³ ва бошқаларни айтиб ўтиш мумкин. Ушбу олимлар орасида

¹ Телия В.Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Школа “Язык русской культуры”, 1996. – 288 с.

² Маслова В.А. Лингвокультурология. 2-издание. –М.: Академия, 2004. – С. 6.

³ Мўминов С.М. Ўзбек мулоқот хулқининг ижтимоий – лисоний хусусиятлари: Филол. фан. д-ри ... дис. автореф. – Т.: ЎЗРФА ТАИ, 2000. – 47 б, Ҳакимова М.Х. Ўзбек тилида матннинг прагматик талқини: Филол. фан. д-ри... дис. – Т.: ЎЗРФА ТАИ, 2001. – 283 б, Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. – Жиззах: Сангзор, 2006. – 92 б, Маҳмудов Н. Ўхшатишлар – образли тафаккур махсули //Ўзбек тили ва адабиёти. – Т.: 2011. № 3. – Б. 19-24, Бегматов Э. Антропонимлар – антропоцентрик тадқиқ объект // Ўзбек тили ва адабиёти. – Т.: 2013. - № 3. – Б. 35-39, Нурмонов А. Лингвистик нисбийлик ва лингвистик детерминизм назариялари ҳақида мулоҳазалар // Ўзбек тили ва адабиёти. – Т.: 2013. - № 5. –Б.10-29, Худойберганова Д.С. Ўзбек тилидаги бадиий матнларнинг антропоцентрик талқини. Филол. ф. д-ри. ... дис. автореф. –Т.: 2015. – 36 б.

Д.Худойбергеновнинг тадқиқот ишида матннинг антропоцентрик талқини, ўзбек тилидаги матнларнинг когнитив-семантик, психолингвистик ва лингвокультурологик хусусиятлари тадқиқ қилинган. Олима ўз монографиясида ўзбек тилидаги матнларнинг лингвокультурологик хусусиятлари бобида прецедент бирликлар ва лингвомаданий бирликларнинг матн яратилишидаги ўрни каби масалаларга тўхталиб, унда ўхшатиш мазмунли матнлар, метафораларнинг матн яратишдаги ўрни, жонлантириш асосидаги матнларнинг лингвокультурологик хусусиятлари кенг очиб берилган. Ушбу тадқиқот ишининг тадқиқотимизга алоқадор жиҳати шундаки, Д.Худойбергенова матнни антропоцентрик жиҳатдан тадқиқ этган бўлса, бизнинг ишимиз ҳажвий матнларни таржима қилиш ва уларда кулгини юзага келтирувчи миллий-маданий лексик бирликларни инглиз тилида миллий колоритни ифодалаган ҳолда акс эттириш масалаларига бағишланади.

Шу ўринда лингвокультурология фанининг моҳияти, унинг тадқиқот объекти ва предмети ҳақида фикр юритиш жоиздир. А.А.Абдуазизов лингвокультурологияга қуйидагича изоҳ беради: лингвокультурология – тил ва маданият, ўзаро маданий масалаларини илмий тадқиқ этади. Бу соҳа фақат маданият билан эмас, балки у орқали турли миллий урф-одатлар, диний ҳодисалар, миллий концептлар, дунёнинг тил орқали онгли ҳис қилиш воситаларини ўрганади. Дунёнинг тил харитаси, умуман, уларнинг инсонлар онгидаги мантиқий ифодаси билан мос келади. Бу масалани кенгроқ ва чуқур илмий ўрганиш лингвокультурология ва лингвокогнитология билан боғлиқдир⁴. Шу ўринда олим В.А.Маслованинг лингвокультурология борасидаги фикрига ҳам иқтибос келтириб ўтади, яъни “Тил маданият билан узвий боғланган, у маданиятга етиб боради, унда ривожланади ва уни ифодалайди”⁵. Олимларнинг фикрига қўшимча қилган ҳолда айтиш мумкинки, тил ва маданият бир-бири билан чамбарчас боғлиқ, чунки ҳар бир

⁴ Абдуазизов А. Тилшунослик назариясига кириш. – Т.: Шарқ, 2010. – Б.144.

⁵ Маслова В.А. Лингвокультурология. 2-издание. –М.: Академия, 2004. – С. 9

миллат тилида ўша халқнинг маданияти ҳам акс этади.

Ш.Сафаровнинг таъкидлашича, ҳар бир шахснинг лисоний қобилияти ва мулоқот малакаси маълум маданият ҳудудида, маданий муҳитда шаклланади ва фаоллашади. Шундай экан, инсоннинг тафаккур ва лисоний фаолияти жараёнида юзага келадиган бирликларнинг структуравий ва мазмуний сатҳларида маданий элементларнинг акс топиши табиийдир⁶.

Д.Худойберганова лингвокультурологияга қуйидагича таъриф берган: лингвокультурология (лот. *lingua* - тил + лот. *cultura* - ишлов бериш + грек. *logia* - таълимот) тилшунослик, этнография, психоллингвистика соҳалари ҳамкорлигида юзага келган, тилнинг маданият, этнос, миллий менталлик билан ўзаро алоқаси ва таъсирини антропоцентрик парадигма тамойиллари асосида ўрганувчи фан⁷.

З.К.Сабитованинг бу борадаги фикрларига эътибор қаратмоқчимиз. Олиманинг фикрича, маданият, халқ тафаккури, оламни идрок этишдаги ўзига хос жиҳатларнинг тилда акс этишини ўрганиш лингвокультурологиянинг асосий мақсадидир. Ушбу соҳанинг объекти тил ва маданият, предмети эса ўзида маданий семантикани намоён этувчи тил бирликлари ҳисобланади. Бинобарин, лингвокультурологияда маданий ахборот ташувчи тил бирликлари тадқиқ этилади. Бунда тил бирликлари лингвомаданий бирликлар термини остида бирлашади. Рамз, мифологема, эталон, метафора, паремиологик бирликлар, лақуналар, стереотиплар, прецедент бирликлар, нутқий этикетлар энг асосий лингвомаданий бирликлар ҳисобланади. Оламнинг лисоний манзарасини, маданиятнинг асосий концептлари мавжуд бўлган концептосферани, лисоний онгни тавсифлаш ҳамда тил эгаларининг миллий-маданий менталлигини акс эттирувчи лисоний бирликларни, инсониятнинг қадимий тасаввурларига мувофиқ келувчи маданий архетипларни, нутқий мулоқотга хос бўлган

⁶ Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. –Жиззах: Сангзор, 2006. – Б.65.

⁷ Худойберганова Д. Лингвокультурология терминларининг қисқача изоҳли луғати. –Т.: Турон замин зиё, 2015. – Б.26.

миллий ижтимоий-маданий стереотипларни аниқлаш
лингвокультурологиянинг асосий вазифалари ҳисобланади⁸.

Саволлар:

1. Лингвокультурологиянинг асосий моҳияти нима?
2. Лингвокультурология фани қачон пайдо бўлган?
3. В.Маслованинг лингвокультурологияга берган таърифи?

2-мавзу: Лингвокультурологиянинг предмети

Лингвомаданиятшуносликнинг **предмети** – маданиятда рамзий, образли, метафорик маъно касб этган ва натижалари инсон онгида умумлаштирилиб миф, афсона, фолклор ва диний дискурсларда, поетик ва прозаик бадиий матнларда, фразеологизмларда, метафораларда ва рамзларда акс этадиган тил бирликлари саналади. Бунда муайян лингвокультурологик бирлик бир пайтнинг ўзида бир қанча семиотик тизимларга тегишли бўлиши мумкин: маълум бир одат фразеологизмга, мақолга, маталга айланиши мумкин.

Тадқиқот объектининг вазиятидан келиб чиққан ҳолда, унинг алоҳида лингвокультурологик бирликлардан ташкил топган бир қанча предметларини кўрсатиш мумкин. Улар қуйидагилардан иборат бўлиши мумкин⁹:

1. *Муқобилсиз лексика ва лақналар*. Ҳар қандай тил ёки диалектда бошқа тилга бир сўз билан таржима қилиб бўлмайдиган сўзлар мавжуд бўлади. Бундай сўзларга муқобилсиз лексика дейилади. Муқобилсиз лексика муайян халқ маданиятига хос ҳодисаларни акс эттиради. У кўпинча маҳаллий халққа хос пул, масофа-узунлик бирликлари, рўзгор ашёлари, кийим-кечак, егулик-ичкилик ва ҳ.к. тушунчаларни англатадиган сўзлардан таркиб топади.

⁸ Сабитова З.К. Лингвокультурология: учебник. – М.: Флинта: Наука, 2013. – С. 10.

⁹ Маслова В. А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. –С.37.

Муқобилсиз лексика бошқа тилга ўзлаштирилганда уларга экзотик лексика (экзотизмлар) дейилади. Экзотизмлар ва этнографизмлар ўзга маданиятнинг рамзи саналади. Жумладан, *спикер, крикет, шиллинг* – Англия; *яйлов, қишлоқ, ариқ, деҳқон, чўл* – Ўрта Осиё; *сакура, гейша, икебана, саке* – япон маданиятининг белгиларини ассоциациялайди. Ўзбек маданиятининг белгиларини *палов, патир, сумалак, кўрпача, белбоғ (белида белбоғи бор), дўппи (дўпписи осмонда, дўппи тор)* ва ҳ.к. сўзларда кўриш мумкин.

Муқобилсиз лексикани бошқа тилга таржима қилиб бериш ўзини оқламайди. Шунинг учун уни транслитерация йўли билан талқин этиш мақсадга мувофиқдир. “Америка Қўшма Штатлари “доллар”ининг, инглиз “фунт стерлинг”ининг, немис “марка”сию ҳинд “рупия”сининг, афғон “афғоний”сининг транслитерация қилинмасдан, ўзбек “сўм”и билан алмаштириб қўйилиши, АҚШ “бренди”си, инглиз “виски”си, немис “шнапсе”сининг рус “водка”си орқали талқин этилиши инглиз бошига “шляпа” ўрнига ўзбек “дўппи”сини, эгнига “палто” ёки “плашч” ўрнига “тўн” ёки “яктак” қийгизиб қўйиш билан баравар”¹⁰.

Бир тилдаги сўз бошқа тилда муқобилини топа олмаган ўринларда ҳар доим лакуна ҳодисаси воқеланади. Лакуналар (лот. *ласуна* – бўшлиқ, чуқурлик, чўнқир жой) – матнда бўш қолган, тушиб қолган жой, “тилнинг семантик харитасидаги оқ доғлар”дир¹¹. Муқобилсиз лексика сингари лакуналар ҳам тилларнинг қиёсида сезилади. Масалан, инглиз тилида “юрист, адвокат” маъносини англатган *lawyer* сўзидан бошқа адвокатлик касбининг турли-туманлигини ифодалайдиган *атторней* “вакил”, *барристер* “олий судларда иштирок этиш ҳуқуқига эга бўлган адвокат”, *солицитор* “мижозларга ва ташкилотларга маслаҳат берувчи; қуйи судларда иштирок этиш ҳуқуқига эга”, *соунсел* “юрисконсулт”, *соунселлор* “маслаҳатчи”, *адвосате* “олий даражадаги адвокат” (Великобритания, 1978). Ўзбек ва рус тилларида қайд қилинган ифодаларга фақат бир *адвокат* сўзигина муқобил

¹⁰ Мусаев Қ. Таржима назарияси асослари. Дарслик. –Тошкент: Фан, 2005. – Б. 93.

¹¹ Степанов Ю.С. Французская стилистика. –М., 1965. –С. 120.

бўлади.

2. *Мифологиялаштирилган тил бирликлари.* Булар архетиплар ва мифологемалар, удумлар ва ривоятлар, таомиллар ва урф-одатлар саналади. Ҳар бир аниқ фразеологизмда бутун бошли бир миф эмас, балки мифологема акс этади. *Мифологема* – бу мифнинг “бош қахрамони”, унинг муҳим персонажи ёки вазияти бўлиши ва у мифдан мифга ўтиши мумкин. Мифнинг асосида одатда архетип ётади. *Архетип* – индивидлар онгида пайдо бўладиган ва маданиятда тарқаладиган турғун образ. Архетип тушунчаси К.Г.Юнг томонидан 1919 йилда эълон қилинган «Инстинкт и бессознательное» мақоласида муомалага киритилган. К. Г. Юнгга кўра, барча одамларда туш, мифлар, эртак ва афсоналарда пайдо бўладиган айрим умумий рамзлар – архетипларни ғайриихтиёрий шакллантирадиган туғма қобилият бўлади. Архетипларда шахсий тажриба оқибатида эмас, балки аجدодлардан мерос қилиб олинган «коллектив ғайриихтиёрийлик» ифодаланади. К. Юнг генетик назария доирасида архетипнинг мифология билан чамбарчас боғлиқлигини белгилайди. Бинобарин, мифология архетипларнинг омборидир¹².

Ўзбек кундалик турмушида нон муҳим озуқа ҳисобланади. Халқимиз нонни азалдан ҳурмат қилади, ҳамма нарсадан афзал, азиз ва муқаддас билади. Ота-боболардан қолиб келаётган удум, анъанага биноан, ҳатто нонни тескари тишламайдилар, ноннинг устига бошқа нарсаларни қўймайдилар, нонни устидан ҳатлаб ўтмайдилар, агар нон қўлдан ерга тушиб кетса, дарҳол уни олиб, уч марта ўпиб, пешаналарига сурадилар, нон ушоқни дастурхон устида кўрсалар бармоқни хўллаб, ушоқ устига босиб, еб қўядилар. Нонга ҳурмат-еҳтиром билан муносабатда бўлиш болаларга ёшлиқдан ўргатилади, уларга ноннинг ушоғини ердан йиғиб олиш, уни эъзозлаш ва оёқ ости қилмаслик зарурлиги уқтирилади. Бирон ўзбек йўлга чиқса, албатта, ўзи билан бирга нон олади. Шунга кўра, таркибида *нон* компоненти иштирок

¹² Маслова В. А. Лингвокультурология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. –С.37.

этган нон емоқ, нони бутун, нони яримта бўлди, нон урсин сингари фразеологизмларнинг асосида нон архетипи ҳаёт, тирикчилик, ризқ-рўз, тўкин-сочинлик рамзи сифатида келади. Нон архетипи, бинобарин, нонни пешана тери билан топилиши, уни ҳалоллаб ейилиши Муқаддас китоблардан бошлаб (“Сен ердан олингансан ва ерга қайтгунигга қадар пешана тери билан нон еб юрасан”. Ибтидо 3. 620б.), ўзбек халқ дostonларида, эртакларида, ривоятларида ва ҳ.к.да уқтирилган.

3. *Тилнинг паремиологик (мақол ва маталлар) фонди.* Тилнинг паремиологик фондини халқ дурдоналаридан тузилган ва унинг маданиятидан мустаҳкам ўрин олган жавохир сандиғи дейиш мумкин. Маълумки, мақол ва маталлар фолклоршуносликда жанр матнлари сифатида кенг ўрганилган. Уларни тилшуносликда, хусусан, лингвомаданиятшуносликда ўрганиш энди бошланмоқда. Прагматик нуқтаи назардан мақоллар турли мақсадларда, жумладан, айна мақол кесатиш, юпатиш, ўғит бериш, маслаҳат бериш, сабоқ бериш, огоҳлантириш, таҳдид қилиш ва ҳ.к. қўлланиши мумкин. Бироқ ҳар қандай мақол ва матал ҳам лингвокультурологик тадқиқотларнинг предмети бўлавермайди. Бу ўринда фақат муайян халқ ёки этноснинг тарихи, маданияти, турмуши, маънавияти ва ҳ.к. билан чамбарчас боғлиқ бўлган мақол ва маталлар ўрганилиши лозим бўлади. Масалан, Андижонда меҳмон келган хонадонга ҳурмат юзасидан кўшнилар дастурхон чиқазишади. Шунингдек, ўзбек хонадонларида кўшнилар ўртадаги деворнинг бирор еридан тешик очиб қўйишади. Бу тешик орқали бир-бирларидан ҳол-аҳвол сўрашади, тансиқ овқат қилганларида бирон идишда шу овқатдан узатишади. *Меҳмон келар эшикдан, ризқи келар тешикдан* мақоли ана шу одатнинг таъсири туфайли юзага келган. Баъзан муайян бир тилнинг реалиялари ана шу тилнинг мақолларида ҳам ўз аксини топиб мажозий маъно касб этади. Масалан, *Бош омон бўлса, дўппи топилар* мақолида ўзбек миллий кийим-кечакларининг атрибути бўлган дўппи реалияси иштирок этган. Мазкур мақол: “Киши учун энг зарур нарса, энг катта бойлик – танисоғлик. Соғлик бўлса, бошқа ҳамма нарсани топиш

мумкин, аммо ҳеч бир нарса билан соғликни топиб бўлмайди” деган маънони ифодалаш учун қўлланилади.

4. *Тилнинг фразеологик фонди* халқ маданияти ва менталитетининг қимматли маълумотлар манбайи саналади. Фразеологизмларда муайян халқнинг мифлари, удумлари, ривоятлари, таомиллари, урф-одатлари, маънавияти, ахлоқи ва ҳ.к. ҳақидаги тасаввурлари мужассамлашган бўлади. Масалан, *кўрпасига қараб оёқ узатмоқ* “имкониятини ҳисобга олиб иш тутмоқ”, *танобини тортмоқ* “фаолият доирасини, имкониятини чеклаб қўймоқ”, *тўйдан илгари ногора қоқмоқ* “рўёбга чиқиши аниқ бўлмаган нарса ҳақида ҳовлиқмалик билан вақтидан олдин гапирмоқ”, *тўнини тесқари кийиб олмоқ* “ўчакишган ҳолда қайсарлик қилмоқ”, *хамир учидан патир* “катта кўп нарсадан бошланғич ва кичик бир қисм”, *хирмон кўтармоқ* “екин-тикинни йиғиб, ҳосил меъёрини ҳисоб-китоб қилмоқ”, *Хўжа кўрсинга* “шунчаки номигагина”, *Хизрни йўқласам бўлар экан* “кимнидир кўриш истаги кўқисдан рўёбга чиққанда айтиладиган ибора”. Бирон тилнинг ўзигагина хос бўлган ҳисоб сўзлари қолипнинг фразеологизмларга кўчганини кўриш мумкин. Масалан, “жуда қисқа, жуда оз вақт давом этадиган” маъносидаги *бир тутам* (*Бир тутам* қиш куни Гулнор учун битмас-тугамас узоқ кўринди), “қиттак, озгина” маъносидаги *бир чимдим* (*Ҳазил-хузул, бир чимдим* суҳбатдан сўнг Мирҳайдар ва Ўктам пахта даласига йўл олдилар), “жиндак, қиттак, жуда оз” маъносидаги *бир шингил* (*Қани, шунақа бемаза ҳазилдан бир шингил* ашула яхши), “жуда ёш, деярли гўдак” маъносидаги *бир қарич* (*Бир қаричлигимдан* етим қолиб, амакининг хизматида ўтиб кетганман) сингари фразеологизмлар шулар жумласидандир.

5. *Ўхшатишлар, рамзлар, стереотиплар.* Ўхшатишлар ўзига хос образли тафаккур тарзининг маҳсули сифатида юзага келади. Шунинг учун улар нутқда ҳамиша бадий-эстетик қимматга молик бўлади, нутқнинг эмоционал-экспрессивлиги, ифодалилиги, таъсирчанлигини таъминлашга хизмат қилади. Ўхшатишларнинг икки тури: 1) индивидуал-муаллиф ўхшатишлари ёки эркин ўхшатишлар ва 2) умумхалқ ёки турғун (доимий)

ўхшатишлар фарқланади.

Турли лингвомаданиятларда муайян бир нарсанинг, масалан, хайвоннинг турғун ўхшатиш эталони сифатида қўлланишини кузатиш мумкин. Масалан, аксарият тилларда тулки айёрлик, алдоқчилик, ёлғончилик рамзи, эталони сифатида фаол ишлатилади: *тулкидай айёр, хитрий как лиса* (русча), *as false as fox* (инглизча), *ёу чором* (корейсча). Ёки ўзбек тилининг ўзига хос ўхшатишлари сифатида *қўйдек ювош, арвоҳдай озгин, молдек овқат ейди* ва ҳ.к. ни кўрсатиш мумкин.

Мазкур ўхшатиш эталонлари миллий дунёқараш, дунёдаги ҳодисаларни миллий тасаввурларга кўра таққослаш, қиёслаш натижасида шаклланган. Эталонлар дунёнинг образли қиёсланишидир. Тилда эталонлар кўпинча турғун қиёсламалар кўринишида мавжуд бўлади, шунга қарамай, инсоннинг дунёни таққослашдаги ҳар қандай тасаввури ҳам эталон бўлиши мумкин.

Хуллас, ўхшатиш эталонлари предметлар, объектлар ва ҳодисаларнинг хусусиятини, сифатини қиёслайдиган моҳиятдир.

Рамз тушунчаси қатор фанлар нуқтаи назаридан турлича талқин қилинади: 1) рамз – белги билан ўхшаш тушунча (тилларни сунъий формаллаштиришда); 2) ҳаётни санъат воситасида образли ўрганишнинг ўзига хослигини ифодаловчи универсал категория (эстетика ва санъат фалсафасида); 3) муайян маданий объект (маданиятшуносликда, социологияда ва бошқа ижтимоий фанларда); 4) рамз белги бўлиб, унинг дастлабки мазмунидан бошқа мазмун учун шакл сифатида фойдаланилади (фалсафа, лингвистика, семиотика ва ҳ.к.). Лингвомаданиятшуносликни рамзнинг белгилик жиҳати қизиқтиради. Масалан, турли маданиятларда *каптар* – тинчлик рамзи, насронийликда Муқаддас руҳ рамзи, *ярим ой* – Ислом рамзи, *Хоч* – насронийлик рамзи саналади. Дарахт, гул, ўсимликлар ҳам рамз сифатида қўлланилади. Жумладан, хризантема Хитойда ўлим, қабристон тушунчаларини ассоциациялайди. Ёки қирққулоқ японлар учун кириб келаётган янги йилда омад тилаш, руслар учун эса ўлим, қабристон белгиси

ҳисобланади. Ранглардан ҳам рамз сифатида кенг фойдаланилади. Аксарият халқларда оқ – яхшилик, қора эса – ёвузликни англатса, африкаликлар учун ҳар иккала ранг ҳам нейтрал мазмун касб этади.

Стеротип ҳодисаси нафақат тилшуносларнинг ишларида, балки социологлар, этнографлар, когнитологлар, психологлар ва этнопсихоллингвистларнинг ҳам тадқиқотларида ўрганилади. Қайд қилинган фанларнинг ҳар қайси вакили стереотипларнинг хусусиятини ўз соҳасининг тадқиқоти нуқтаи назаридан белгилайди. Шунга кўра, стереотиплар ижтимоий стереотиплар, мулоқот стереотиплари, ментал стереотиплар, маданий стереотиплар, этномаданий стереотиплар ва ҳ.к. га ажратилади. Масалан, ижтимоий стереотиплар шахснинг тафаккури ва муомаласини кўрсатади. Этномаданий стереотиплар бирон бир халққа хос бўлган умумий хусусиятларни ифодалайди. Масалан, немислар тартиблилиги, японлар сермулозаматлиги, турклар ҳиссиётлилиги, қозоқлар қайсарлиги, ўзбеклар меҳмондўстлиги билан бутун халқ ҳақидаги стереотип тасаввурларни юзага чиқарган.

Хуллас, стереотип маданият вакилларининг тафаккури ва тили учун характерли бўлиб, у маданиятнинг вакили ва унинг ўзига хос синчидир. Шунинг учун ҳам стереотип маданиятлараро мулоқотда шахснинг таянчи вазифасини ўтайди.

Саволлар:

1. Лингвомаданиятшуносликнинг предмети деганда нимани тушунасиз?
2. Муқобилсиз лексика деганда нимани тушунасиз?
3. Мифологиялаштирилган тил бирликларига мисоллар келтиринг.
4. Тилнинг фразеологик фонди деганда нимани тушунасиз?

3-мавзу: Миллий-маданий ўзига хослик тушунчаси

Миллий-маданий ўзига хослик лексиканинг турли қатламларида ифодаланади. Бундай лексика инсон ҳаёти ва унинг барча ранг-барангликларини акс эттиради. Б.Исмоилованинг фикрига кўра, географик

тушунчалар, маданий-тарихий терминлар, реалиялар номлари, миллат турмуш тарзи ва маданиятининг ўзига хослигини, қардошлик алоқалари, инсон кийимлари ва тана аъзолари номлари, ўсимлик ва ранг маъносини англатувчи сўзлар, кўп маънолилиқ хусусияти, коннотатив ва тасвирий ифода маъноларига эга сўзлар миллий-маданий ўзига хосликни англатувчи сўзлар ҳисобланади¹³. Фикримизча, бу номлар гуруҳига расм-русумлар, анъана ва одатлар, диний қарашлар номларини ҳам киритиш мумкин. Одатда, бундай номлар жамият томонидан қабул қилинган ҳисобланади.

Сўзлар турли тилларда ўзларининг денотатив маъноларига кўра бир бирига мос тушади, лекин ифода маъноларига кўра фарқ қилиши мумкин. Сўзларнинг ифода маъноларидаги фарқ кўплаб омилларга, жумладан, маданий-этнографик хусусиятлар, турли мамлакат халқларининг ўзига хослиги, экологик шароитларнинг ҳар хиллиги, ижтимоий жиҳатдан жамият аъзоларининг турли қатламларга ажралиши кабиларга боғлиқ бўлади.

Лингвистик адабиётларда “миллий-маданий моҳият”, “миллий ўзига хослик”, “миллий маданиятнинг хусусиятлари”, “миллий-маданий ўзига хослик”, “миллий колорит”, “миллий-маданий семантика, этносемалар ва ижтимоий-маданий маъно”, “миллий ўзига хос маъно”, “миллий алоқадорлик семаси”, “худудий-маданий компонент ёки маданий компонент” терминлари қўлланади. Улар орасида семантикада миллий ўзига хосликни тўлиқ ифодадай оладиган тил бирлиги миллий-маданий ўзига хослик термини ҳисобланади.

Миллий-маданий ўзига хослик тушунчаси орқали семантик лексик бирликларнинг миллий ўзига хос воқелик, халқларнинг ижтимоий-тарихий ва иқтисодий ривожланиш хусусиятлари, миллий маданият, анъана ва маросимларнинг маълум бир хусусиятлари тушунилади. Миллий-маданий ўзига хослик тушунчаси қуйидагиларни ўз ичига олади: а) миллий-маданий

¹³ Исмаилова Б. Категория образности и средства ее выражения в словообразовательной системе английского и киргизского языков: Дисс. ... канд. филол. наук. – Т., 1989. – С. 70.

маънога эга лексик қатлам, б) маданий компонентли маънога эга сўз, в) миллий-маданий коннотацияга эга сўз.

Миллий-маданий маъно термини денотатив-сигнификатив маъноли сўзларни билдиради ва мутлоқ миллий-маданий моҳиятни ифодалайди. Масалан, ўзбек тилидаги “*паранжи*” сўзи миллий-маданий маъноли термин ҳисобланади. Бу терминлар гуруҳига муқобили йўқ сўзлар ҳам кириб, бундай сўзларнинг эквиваленти бошқа тилда мавжуд бўлмайди. Улар реалиялар, хос сўзлар деб ҳам аталади.

Маданий компонентли маънога эга сўзлар, одатда, эквивалент лексик бирликлар ҳисобланиб, ўзида миллий маданиятнинг ўзига хос маъносини ифодалайди ва бошқа тилдаги лексик бирликлар билан аталади. Масалан, ўзбек тилидаги “*сандиқ*” сўзининг эквивалентлари инглиз тилида “*chest*”, “*trunk*” сўзларидир. Лекин, уларнинг вазифалари жиҳатдан бир биридан фарқи мавжуд. Масалан, сандиқнинг ўзбек тилидаги кўшимча вазифаси маданий компонент маънони ифодалайди. Сандиқ, одатда, уй-рўзғор жиҳози ҳисобланади. Лекин, қадимдан ўзбек халқи сандиқни уйнинг меҳробига жойлаштиради ва устига кўрпа-тўшаклар йиғиб кўяди. Бундан ташқари, ўзбек халқи расм-русумларига кўра, келиннинг ота-онаси келин куёв ҳонадонига кетаётган пайтда бериладиган “келин сепи” деб аталган турли уй-рўзғор анжомлари, кўрпа-тўшаклар қаторида сандиқ ҳам бўлади. Сандиқнинг мана шу кўшимча маънолари унинг маданий компонент маънолари ҳисобланади.

Миллий-маданий коннотацияга эга сўзлар асосан, стилистик воситалар билан боғлиқ коннотатив маънолар ҳисобланади. Бунда, стилистик воситалар ёрдамида яратилган тасвирий ифода бирликларининг баъзи коннотатив маънолари бошқа тилда учрамаслик ҳолатлари билан боғлиқ. Масалан, инглиз тилида “*as light as a feather*” (патдек енгил) иборасининг ўзбек тилидаги муқобили “қушдек енгил” ибораси ҳисобланади.

Икки тил ва маданият ўртасидаги тафовутлар таржима жараёнида таржима қийинчиликларини юзага келтириши хусусида О.Мўминов

қуйидаги фикрларни келтириб ўтади. Тил ўрганувчилар ўрганаётган тил оламини хис қила олгандагина ўша тил алоқа воситаси сифатида ўрганилиши мумкин. Янги маданият ҳақидаги билим ўрганувчиларга ҳорижий тилда эшитган ва ўқиганини яхшироқ тушунишга ёрдам беради. Таржиманинг энг кийин муаммоларидан бири маданиятлар ўртасидаги тафовутларда учрайди. Ҳар қандай маданият вакиллари матн мазмунига ўзларининг дунёкараши нуқтаи назаридан муносабат билдиради. Эквивалентига эга бўлган кўпгина сўзлар таржимада доимо бир бирига мос тушавермайди. Чунки, улар махсус коннотатив маъноларга эга. Масалан, “қўй” сўзи рус тилида салбий коннотатив маънога эга (Ты - баран – сен жудаям аҳмоқ одамсан), аммо ўзбек тилида ушбу сўзнинг ижобий коннотатив маъноси ҳам мавжуд (У қўйдаи юввош). Олим бундан ташқари, халқларнинг маданият жиҳатидан фарқларини сўзларнинг кўчма маъноларда қўлланишида, жумладан, метафора ва ўхшатиш стилистик воситаларида, фразеологик бирликларда, ҳиссий ифода воситаларида ҳам учраши мумкинлигини мисоллар орқали тушунтириб берган¹⁴. О.Мўминовнинг фикрига қўшилган ҳолда инглиз ва ўзбек халқлари маданиятида ҳам фарқли жиҳатлар мавжудлигини таъкидлаб ўтмоқчимиз. Бунга сабаб икки халқнинг турли географик минтақада истиқомат қилиши ва шунинг натижасида уларнинг тафаккури ва оламини идрок этиши турлича бўлишидадир.

О.Мўминов тил ва маданият масаласига тўхталиб, “ўзбек, инглиз ва рус тилларида ранглар ва осмон жисмларининг коннотатив маъноларидаги фарқларини, ўзбек тилидаги “бормоқ” феълининг маънолари ушбу феълнинг инглиз тилидаги эквиваленти “to go” феълининг маъноларига тўлиқ мос келмайди” деган фикрни билдириб ўтган¹⁵. Олимнинг фикрича, “қуёш” ва “ой” сўзлари турли тилларда коннотатив маънода одамларнинг ижобий характерини ифодалайди. Шимолий минтақаларда яшовчи инсонлар қуёш сўзининг маъносини ҳаёт манбаи, қувонч сифатида тушунишса (“Моё

¹⁴ Muminov A. A Guide to Consecutive translation. – Т.: Tafakkur bo’stoni, 2013. – pp. 17-21.

¹⁵ Muminov O.M. Words as carriers of culture meaning// Modern Trends in Teaching Foreign Languages: Achievements, Challenges and Solutions. International Conference Proceedings. May 13-14, 2017. – Т.: – pp. 209-212.

солнышко – менинг қуёшим”), жанубий минтақаларда яшовчи одамлар худди шундай коннотатив маънони ой сўзи билан ифодалайди (“*Менинг осмондаги ойим*”, “*ойдек қиз*”). Демак, халқларнинг маданиятидаги фарқлар нафақат географик жойлашувга, балки халқ тафаккури ва тилининг ички имкониятларига ҳам боғлиқдир.

Саволлар:

1. Миллий-маданий ўзига хослик тушунчасининг моҳияти нимадан иборат?
2. миллий-маданий маънога эга лексик қатлам деганда нимани тушунасиз?
3. Маданий компонентли маънога эга лексик бирликларга мисол келтиринг

4-мавзу: Маданиятга оид сўзлар, реалий ёки миллий колоритга эга бўлган сўзлар таснифи

Миллий колорит таржиманинг:

- асарда тасвирланган халқнинг миллий ўзига хослигини акс эттириш керакми?
 - асарни бошқа миллий заминга кўчириш керакми?
- деган икки бир-бирига зид принципни белгилашда асосий омил ҳисобланади.

Таржимада тил алмашади, лекин миллийлик қолади.

Миллий колорит тушунчасининг таркибий қисмлари:

1. Халқнинг моддий тирикчилик шароитидан олинган хос сўзлар ва уларни таржима қилиш хусусиятлари: пахта, ғўза, ягана, ўтоқ, пилла, хўп, жувоз ёғи, жўхори; етти хазина: қовоқ, турп, сабзи, пиёз, шолғом, мош, лавлаги, ловия ва ҳоказо.
2. Моддий тирикчилик шароитидан олиниб, мажозий маънода ишлатиладиган хос сўзлар таржимасининг хусусиятлари: пахтадай оппоқ,

пахтадай юмшоқ, жони пахтадай, қўйдай безабон; кўзи чаросдай - кўзи қорағатдай - кўзи сигирдай; мусичадай беозор - сигирдай беозор (корейс); оҳудай қиз - бўз кўчқордай қиз (туркман).

3. Таржимада киши номлари ва лақабларининг берилиши: Иля - Илёс, Соломон - Сулаймон, Авраам - Иброҳим, Иисус - Исо (Масих), Каин - Қобил, Адам - Одам Ато, Ева - Момо Ҳаво, Аристотел - Арасту, Платон - Афлотун, Сократ - Сукрот, Гален - Жолинус, Гиппократ - Букрот, Ибн Сино - Авиценна ва ҳоказо.

“Бадий ижод вакиллари баъзан ўз персонажларини шундай исмлар билан атайдиларки, бу номлар ўша персонажлар хусусиятини ўзида мужассамлаштирганлари сабабли “гапирувчи номлар” деб аталадилар.

4. Диний истилоҳлар, тушунчалар, маросимларнинг таржимада берилиши: Олимп худолари, илоҳлар, маъбудлар - Оллоҳлар (Ў.Мирмуҳамедов), Инжил - Каломуллоҳ (В.Файзулло), пасха - рўза, ғусл - чўмилиш, намоз - ибодат (“Қутадғу билиг” таржимасида), фақиҳ - судя, азон айтиш - чўқинтириш ва ҳоказо.

5. Жуғрофий номлар: Дашти Қипчоқ - Великий степ, Египет - Миср, Сурия - Шом, Рум - Кичик Осие, Фаранг, Ажам, Урал - Ёйик, Сайхун - Сирдарё, Жайхун - Амударё, Самарқанд - Мароқанд, Чин - Хитой, Канада - уйлар, кулбалар ва ҳоказо.

6. Пул бирликлари таржимаси: динор, дирҳам, сўм, танга, мири, тийин, рубл, доллар, рупия, туман, риёл, фунт-стерлинг ва ҳ.к.

7. Ўлчов бирликлари: километр, чақирим, фарсанг, лё, тош, қадам, қадоқ, ботмон, пуд, кило, газ, саржин, қарич, тирсак.

8. Таом номлари: палов - рисовая каша, чалоб - окрошка, пирог - сомса, котлет - қийма эт, шўр бодом - шўрданак, каша - шовла, ший - шўрва.

9. Чолғу асбоблари ва муסיқий атамалар таржимаси: доира, най, қўшнайн, карнай, сурнай, чанг, флейта, гитара, муза, барбат, уд.

Лапар, катта ашула, шашмақом, хиргойи.

Тансеват - рақсга тушиш. тансеват - танса тушиш.

10. Кийим-кечаклар номи: тўн, дўппи, қийиқча, кулоҳ, гуппи, нимча; галстук, фрак, шуба, плашч, шляпа, пальто, костюм-шим. Шуба - чарм тўн, халат - гуппи, кулоҳ - шапка, тўн - палто.

11. Адабий терминлар таржимаси: рубоий, ғазал, туюқ, фард, хокку, танка, касида - ода, марсия - элегия, оқ шеър - белий стих, бармоқ вазни - палчиковая система, аруз, девон, ўлан, баёз, антология, хрестоматия, мажмуа, тазкира, элегия - ўлан, ғазал, свод элегий - девон, ёр-ёр, терма, яллама-ёрим, омонёр.

12. Халқаро ташкилотлар, йирик уюшмалар, фирмалар, трест номлари таржимаси: Красний полумесяц - Ҳилоли аҳмар - Қизил яримой.

13. Газета ва журнал номлари таржимаси: “Халқ сўзи” - “Народноэ слово”, “Туркистон вилоятининг газети”, “Туркистон”, “Ўзбекистон овози”, “Муштум”.

14. Топонимлар таржимаси: Бангилар, Сассиқ ҳовуз, Кўкча, Бешкент, Қизилтепа, Бешариқ, Олтиариқ, Учариқ. Масалан, “Бобурнома”нинг инглизча таржимасида “Камруд” сўзини - “безводная дорога” (“қақроқ йўл”) деб олинган.

15. Урф-одат, расм-русум, анъана ва маросимлар таржимаси: ақиқа, бешик тўйи, қизлар мажлиси, мавлуд, Биби сешанба, ифторлик, хатми Куръон, чарлар, келинталбон, маслаҳат оши, чимилдиққанон, худойи, тоғора қилиш, тўққиз товоқ, идишни қуруқ қайтармаслик, падароши, жаноза, йигирма, йил, ҳайит.

16. Асарларнинг номлари таржимаси: Библия - Библия, Евангелия - Инжил, Буквар - Алифбо, “Обон” - “Куй” - “Жамила”, “Тронка” - “Ҳаёт навоси”, “Плаха” - “Қиёмат”, “Сестра Керри” - “Бахтиқаро Керри”, “Юлдузли тунлар” - “Бабур”, “Декамерон” - “Декамерон”.

17. Уй жиҳозлари таржимаси: сандал, тахмон, печ, хонтахта, стол, стул, шкаф, жавон, шам.

18. Меҳнат қуроллари: ўроқ, кетмон, омоч, чориқ, паншаха, ғалвир, тегирмон, дўл, дук, чарх, арава, қоп, қанор, коржома, пайтава. Масалан,

“Бобурнома”нинг инглизча таржимасида “кетмон” - “белкурак” деб берилган.

19. Ошхона анжомлари: ўқлов, рапида, тандир, ўчоқ, шеван, ҳовонча, нонпар, элак, тоғора, гуппи.

20. Қуш, ҳайвон ва ҳашаротлар номи: қўй, фил, туя, делфин, тимсоҳ, бойўғли, булбул, қарға, суварак, чивин, пашша, чумчуқ, бешиктебратар, эчки, ари, асалари, қалдирғоч, мусича, бедана, сассикпопишак, чуғурчиқ, илон, типратикан, қурбақа, от, ит, эшак, мушук, сичқон, каргаз, чаён, юмронқозик, қалтакесак. Масалан, “Бобурнома”нинг инглизча таржимасида “оқ кийик”ни - “белый звер” (“оқ ҳайвон”) деб берилган.

21. Мевалар номи таржимаси: ўрик, олхўри, қовун, тарвуз, узум, нок, редиска, анжир, анор, беҳи, олма, гилос, олча, жийда, дўлана, равоч, ёнғоқ, бодом, қовоқ, лавлаги, турп, арпабодиён, банан, кокос, тут, қулупнай. Масалан, “Бобурнома”нинг инглизча таржимасида “олма”ни - “беҳи”, “ханзал” (“аччиқ тарвуз”) - “қовоқ”, “нашвати”ни - “қовуннинг бир нави”, “меҳригиёҳ”ни - “мандрагора” (“заҳарли ўт”) деб берилган.

22. Дарахтлар ва гуллар номи: гултожихўроз, райҳон, жамбил, атиргул, гулибеор, мажнунтол, тол, сада, гужум, акация, ар-ар, дуб, палма, чакалак, сарв, шамшод, тўбо.

Саволлар:

1. Таржимада атоқли отлар билан боғлиқ реалияларга мисол келтиринг.
2. Ошхона анжомлари номларини англатувчи реалияларга нималар киради.
3. Урф-одат ва маросимларни билдирувчи лексик birlikларга мисол келтиринг.
4. Топонимлар билан боғлиқ маданий сўзларга нималар киради

5-мавзу: Таржимада маданий трансформация қилиш усул ва йўллари

Таржимада маданий трансформация қилиш усул ва йўллари ҳақида гап кетганжа аслият матнида қўлланган маданият белгиларининг бевосита таржима матнига олиб ўтишни таҳлил этиш шу жараёнда қўлланадиган таржима трансформацияларини белгилаш назарда тутилади. Таржимашуносликнинг ушбу муаммоларини инглиз тилига таржима қилинган ўзбек латифалари мисолида кўриб чиқамиз.

Ўзбек халқ латифаларида ўзбек халқининг қадриятлари, анъаналари, урф-одатлари, дунёқараши, менталитети, яшаш тарзи каби маданиятни англатувчи тушунчалар бўлиб, улар латифаларда кулги яратишнинг бош мезони ҳисобланади ва тилда миллий-маданий лексик бирликлар билан ифодаланади.

Афанди латифаларидаги миллий-маданий лексик бирликларни таржима қилиш муаммолари “Қозон ҳам ўладими?”¹⁶ сарлавҳаси остидаги латифа мавжуд бўлиб, “Афанди қўшниси **мингбошидан** қозон сўрайди” жумласида **мингбоши** миллий-маданий лексик бирлиги иштирок этган. Лекин ушбу сўз “*If a Pot can Multiply*”¹⁷ деб номланган таржима матнида акс этмаган. Мазкур латифа тадқиқотнинг иккинчи бобида таржиманинг лингвостилистик хусусиятлари нуқтаи назардан таҳлил қилинган бўлса, бу бобда “Қозон ҳам ўладими?” латифаси таржиманинг лингвокультурологик хусусиятлари нуқтаи назардан ўрганиб чиқилган.

“**Мингбоши**” сўзининг нима учун миллий-маданий лексик бирлик таркибига киришини “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” ва ЎТИЛдаги манбалар орқали кўриш мумкин. ЎМЭда мингбоши-ҳарбий маъмурий мансаб; 1) минг кишидан ташкил топган ҳарбий қисм кўмондони; 2) Ўрта Осиё хонликлари даврида ҳарбий маъмурий мансаб; 3) Тошкент даҳалари бошлиқлари бўлиб, ҳокимлар томонидан тайинланган; 4) XX асрнинг 20 - йилларида бир ёки бир неча қишлоқ бошқарувидан ташкил топган маъмурий идора бошлиғи. Ҳозирги кунда ҳам мингбошининг ижтимоий

¹⁶ Саримсоқов Б, Йўлдошева Ф. Афанди латифалари. –Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1990. – Б.64.

¹⁷ Shah I. The Exploits of the Incomparable Mulla Nasriddin. – London, 2014. – P.5.

мавқеи сақланиб қолган бўлиб, унинг ҳозирги номи “маҳалла оқсоқоли” ҳисобланади. Маҳалла Ўзбекистонда маъмурий-ҳудудий бирлик, ўзини-ўзи бошқаришнинг халқимиз анъаналари ва қадриятларига хос бўлган усули. Уни маҳалла оқсоқоли ўзининг маслаҳатчилари билан бирга бошқаради. Мингбоши шу маҳалла оқсоқолининг тарихий кўриниши ҳисобланади. Демак, бу терминда ўзига хос миллий – маданий бўёқдорлик бор.

ЎТИЛда эса мингбоши сўзининг а) даҳа ёки қишлоқ оқсоқоли, ҳокими, б) кўшин бошлиғи маънолари мавжуд. “Қозон ҳам ўладими?” латифасида *мингбоши* сўзи “қишлоқ оқсоқоли”, “ҳокими” маъносида қўлланган. “*Мингбоши*” сўзининг миллий-маданий бўёқдорликка эга бўлганлиги учун уни транслитерация ёки транскрипция усулидан фойдаланиб таржима қилиб бўлмайди. Ушбу сўзни тўғридан-тўғри таржима тилига олиб ўтсак, таржима матни ўқувчилари учун тушунарсиз ҳолатга келиб қолади. И.Шоҳ ушбу миллий-маданий лексик бирликни оддий “қўшни” сўзи билан алмаштирган, яъни “*мингбоши*” сўзи таржима тилига олиб ўтилмаган. Бу ерда ушбу сўз инглиз тилига таржиманинг функционал эквивалентлик трансформациясидан фойдаланиб “*шериф (sheriff)*” сўзига ўтирилса аслиятдаги кулги эффекти таржима тилига ҳам олиб ўтилади. Инглиз тилидаги “*sheriff*” сўзи OALD луғатида қуйидаги маъноларини кўриш мумкин: 1. *An elected officer responsible for keeping law and order in a country or town.* 2. *(often High Sheriff) (in England and Wales) an officer resperesting for the king or queen in countries, and some cities, who performs some legal duties and attends ceremonies.* 3. *(in Scotland) a judge.* 4. *(in Canada) an official who works in a court preparing court cases.* OALD луғатидаги *sheriff* сўзининг биринчи ва иккинчи маънолари ўзбек тилидаги мингбоши сўзига тўғри келади: 1. қишлоқ ёки шаҳарда қонун ва тартибни назорат қилиш учун сайланган амалдор, 2. (Англия ва Уэльсда) қишлоқлар ёки баъзи шаҳарларда қонуний вазифаларни амалга оширадиган ва маросимларда қатнашадиган қирол ёки қироличанинг амалдор вакили¹⁸.

¹⁸ Hornby A.S. Oxford Advanced Learner’s Dictionary. – Oxford: Oxford University Press, – P.1400.

Ушбу латифада адолатсиз, хасис бойларнинг камбағалларни аҳмоқ қилиб бўлса-да, улардан бирор нима ундиришга ҳаракат қилишидан иборат бўлган бир ҳолати ифодаланган. Бироқ, худди шу ижтимоий мотив таржимон назаридан четда қолиб кетган.

Инглиз тилига таржима қилинган латифаларда ўзбек халқининг турмуш тарзига хос жиҳатлар ҳам эътибордан четда қолиб кетган. “*Мушук қани?*” латифасида “ёвғон” миллий таом номи қўлланади.

Мазкур латифанинг таржимаси Мерилин Петерсон тўпламидан ҳам ўрин олган бўлиб, таржимон “ёвғон” миллий таом номини *porridge* деб таржима қилади.

Мазкур латифанинг таржимаси аслиятга жуда яқин, ҳатто маъно-мазмун жиҳатдан мос келган, бироқ ундаги “*ёвғон*” сўзи инглиз тилидаги “*porridge*” сўзи билан берилиши ўзбекона турмуш тарзига мос эмас. “*Porridge*” инглизлар ҳаётида бўтқа, енгил овқат маъноларини билдиради. Ўзбеклардаги ёвғон овқат эса, одатда, гўштсиз бўлиб, унга бошқа ҳамма масаллиқлар меъёрида солиниб пиширилади. Фикримизча, “ёвғон” сўзини инглиз тилига транслитерация қилиб, унинг қуйидагича изоҳини берса, мақсадга мувофиқ бўлар эди: *yovgon- meal is prepared putting all vegetables and relish except meat.*

И.Шоҳнинг тўпламида эса бу миллий таом номи таржимада акс этмаган.

Таржимада миллий - маданий бўёқдорлик акс этмаган яна бир матн - бу “*Сендан ҳижолат бўлиб*”¹⁹ латифасидир. И.Шоҳ томонидан амалга оширилган таржимада биз шундай ҳолатни кўришимиз мумкин. “*The burglars*” сарлавҳаси остида ушбу латифа инглиз тилига таржима қилинган ва “сандиқ” сўзини *cupboard* тарзида ўгирган.

Бу ерда аслият матнида ўзбек халқига хос миллий-маданий лексик birlik *сандиқ* сўзи ишлатилган. *Сандиқ* ўзбек халқи одатига кўра, қимматбаҳо буюмлар сақланадиган предмет. Ўзбеклар ҳеч қачон қимматбаҳо

¹⁹ Саримсоқов Б, Йўлдошева Ф. Афанди латифалари. –Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1990. – Б.26.

буюмларини ошхона шкафига қўймайди. Таржимон эса *сандиқ* сўзини *cupboard (ошхона шкафи)* билан алмаштирган.

“Сендан ҳижолат бўлиб” латифасини М.Петерсон ҳам таржима қилган бўлиб, таржимон “сандиқ” сўзини инглиз тилига “trunk”га ўгирган. “*Trunk*” – *a large strong box with a lid used for storing or transporting clothes, books, etc. (усту ёпиқ катта мустаҳкам қути бўлиб, кийим-кечак, китоб ва бошқаларни сақлаш ва ташиш учун фойдаланилади)*²⁰.

“Сандиқ” миллий - маданий лексик бирлиги “Тўшт ва болта”²¹ латифасидаги қуйидаги жумлада қўлланган: *Ётар маҳалда Афанди болтани олиб сандиққа солди*. И.Шоҳ ушбу жумлани қуйидагича таржима қилган: *Nasrudin ran to get his axe and began to lock it in a chest. (You Can't Be Too Careful)*²². OALD луғатида “chest” сўзининг учинчи маъноси “сандиқ” сўзига яқинроқ: *a large strong box, usually made of wood, used for storing things in and/or moving them from one place to another (ёғочдан ясалган катта мустаҳкам қути бўлиб, нарсаларни сақлаш ёки бир жойдан бошқа жойга олиб бориш учун фойдаланилади)*²³.

Инглиз тилида *chest, trunk* сўзлари *сандиқ* сўзига шаклий эквивалент бўла олади, лекин функционал эквивалент бўла олмайди. Чунки, ўзбек халқи қадимда ўз қимматбаҳо буюмларини сандиқда сақлаган. “*Chest*”, “*trunk*” эса асосан оддий буюмларни сақлашга ва бир жойдан бошқа жойга ташишда қўлланилади. *Сандиқ* сўзининг миллий-маданий коннотатив маъноси ҳақида юқорида фикр юритганмиз. Латифанинг моҳиятига кўра, Афандининг уйига кирган ўғри сандиқдаги қимматбаҳо буюмларни олиб кетишни мақсад қилган. Таржимонлар эса бу моҳиятни тўлиқ англаб етмаган. Шунинг учун бу сўзни ҳатто “cupboard” тарзида ҳам таржима қилган.

Фикримизча, таржимада сандиқ сўзининг қуйидагича изоҳи берилганда унинг коннотатив маънолари ўқувчи учун тушунарли бўлар эди ва аслият

²⁰ Hornby A.S. Oxford Advanced Learner's Dictionary. – Oxford: Oxford University Press, – P.1645.

²¹ Саримсоқов Б, Йўлдошева Ф. Афанди латифалари. –Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1990. – Б.24.

²² Shah I. The Exploits of the Incomparable Mulla Nasriddin. – London, 2014. P.79.

²³ Hornby A.S. Oxford Advanced Learner's Dictionary. – Oxford: Oxford University Press, – P.254.

матнидаги кулги эффеќти таржима матнида ҳам акс этган бўлар эди: *He quickly hid in his sandiq in which valuable things are kept.*

“Қани, энди эшакка ем солинг”²⁴ сарлавҳали латифада ўзбек аёлларининг миллий бош кийими “*рўмол*” миллий-маданий лексик бирлиги “Индашмагандан кейин, хотин бошига *рўмолини* ташлаб, қўшнисиникига чиқиб кетди” жумласида қўлланган бўлиб, М.Петерсон ушбу сўзни “*scarf*”га ўтирган: *The wife tied a scarf on her head, stomped out of the house (Feeding the Donkey).*²⁵ “*Scarf*” сўзи биздаги шарфга тўғри келади. Ўзбек аёлларининг рўмолини ўзига хос коннотатив маънолари мавжудки, уларни шарф билан ифодалаб бўлмайди. Бу ерда таржимон “*scarf*” ўрнига “*kerchief*”ни қўллаганда тўғри бўлар эди. *Kerchief – a square piece of cloth worn on the head or around the neck (тўртбурчак шаклдаги кийим бўлиб, бошига ёки бўйинга кийилади)*²⁶. Аслида таржимон шу сўзни танласа мақсадга мувофиқ бўлар эди. Бу айнан ўзбек аёллари ўрайдиган “*рўмол*” сўзининг инглиз тилидаги эквиваленти ҳисобланади.

“Теракка қўнган лайлак” ҳақидаги латифада “*носвой*” сўзи инглиз тилига “*tobacco*” – “*сигара, тамаки*” деб берилган. “*Носвой*” сўзи ҳам миллий реалия ҳисобланиб, Марказий Осиё халқлари орасида чекиладиган тамаки махсулоти ҳисобланади. Ваҳоланки, у инглизлар учун нотаниш, шунга қарамай “*носвой*” сўзини “*сигара*” ёки “*тамаки*” сўзи билан бериш латифа мазмунини бузиб, ўзбек халқига хос ҳаёт тарзи ҳақида тасаввур уйғотмайди. Шундай экан, бу сўзнинг изоҳини ёки Америкада қўлландаиган “*chewing tobacco*” деб бериш энг тўғри йўл ҳисобланарди. Чунки Америкада носни “*chewing tobacco*” деб талқин қилишади.

Ўзбек халқининг турмуш тарзига хос “*думба-жигар*” овқат номи инглиз тилига “*liver pie*” деб таржима қилинган. *Думба-жигар* – думба ёғи ва жигардан тайёрланган овқат ёки газак²⁷. Демак, бу думба-жигар ёғли, кучли калорияли, гўштли овқат. *Liver Pie – a food that consists of meat, vegetables, or*

²⁴ Саримсоқов Б, Йўлдошева Ф. Афанди латифалари. –Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1990. – Б.57.

²⁵ Peterson Marilyn. Treasury of uzbek legends and lore. – Т.: Qatortol – Kamolot, 2000. – P.82.

²⁶ Hornby A.S. Oxford Advanced Learner’s Dictionary. – Oxford: Oxford University Press, – P.844.

²⁷ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 1-жилд. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2007. – Б. 660.

*fruit cooked inside a case of pastry*²⁸. Бундан маълумки, инглиз тилидаги *“liver pie”* гўшт, сабзавотлар ёки меваларни аралаштириб, қандолат махсулотларига ўхшаб пишириладиган таом бўлиб, енгил таом сифатида тановул қилинади. Инглиз ва ўзбек халқининг бу таомларини таққосласак, бир-бирига қарама-қарши хусусиятга эга таомлар эканлиги маълум бўлади. Бундай ҳолатда таржимон аслият матнидаги *“думба - жигар”* сўзини тасвирий таржима усулидан фойдаланиб, қуйидагича таржима қилиш керак эди: *dumba-jigar – a food consists of sheep’s fat and liver.*

Ўзбек халқининг ўзига хос маданияти акс этган латифалар қаторига *“Нариги эшикдан”*²⁹ сарлавҳаси остидаги латифани ҳам киритиш мумкин. Халқимиз одатларига кўра, уйини чақириб келган инсонга уй эгаси *“Хуш келибсиз, меҳмон, уйга марҳамат”* жумласини ишлатади. Бу ўзбек халқининг ўзига хос меҳмондўстлик хислатларидан биридир. *“Нариги эшикдан”* латифасида ҳам халқимизнинг мана шундай хислатларидан бири акс этган. Ушбу латифада *“Хуш келибсиз, меҳмон, уйга киринг десам, Афанди йўқлар, энди борларида бошқа келарсиз, - деди.”* жумласи мавжуд. И.Шоҳ ушбу латифанининг сарлавҳасини *“The Alternative”*³⁰ дея таржима қилган ҳолда юқоридаги жумлани оддийгина *“Nasrudin is out”* тарзида таржима қилган. Натижада ўзбек халқининг миллий одатлари таржимада ўз аксини топмаган. Фикримизча, ушбу жумла *“Assalomu alaykum, dear guest, welcome to our home. But now Afandi is out. Maybe you will come when he is at home”* деб таржима қилинса, миллийлик таржимада ҳам акс этади.

Саволлар:

1. Мослаштириш таржима трансформацияси бу –
2. Лексик трансформацияларнинг асосий классификациясини кўрсатинг?
3. Функционал эквивалентликнинг асосий моҳияти нимадан иборат?
4. Маданий эквивалент деганда нимани тушунасиз?

²⁸ Macmillan For Advanced Learners. Printed and bound in Malaysia, in 2010. – P.1123.

²⁹ Саримсоқов Б, Йўлдошева Ф. Афанди латифалари. –Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1990. – Б.13.

³⁰ Shah I. The Exploits of the Incomparable Mulla Nasriddin. – London, 2014. – P.34.

6-мавзу: Маданиятга оид сўзлар, реалий ёки миллий колоритга эга бўлган сўзларни таржима қилиш

Маданиятга оид сўзлар, релий ёки миллий колоритга эга бўлган сўзларни таржима қилишда турли хил ёндашувлар мавжуд. Баъзи олимлар бундай лексик бирликларни таржима қилишда уларни тўғридан-тўғридан таржима тилига олиб ўтишни таклиф этса, бошқа олимлар уларни таржима матнида изоҳини беришни мақуллашади.

Таржимашунос олимларнинг таъкидлашича, маданият компонентига эга бўлган лексик бирликларни таржима қилишда қуйидаги таржима усуллари қўлланади:

Транслитерация - бирор ёзув ҳарфларини бошқа ёзув ҳарфлари билан бериш, кўрсатиш. Таржимада жой ва киши номлари, турли атамалар ва миллий хос сўзларни бошқа тил белгилари ёрдамида айнан ифодалаш. Масалан: жигит, султан, кишлак, каса, пияла. Ойбекнинг “Навойй” романи русча ва франсузча таржимасида “девон”, “парвоначи” каби терминлар транслитерация қилиб берилган.

Албатта, транслитерациядан кейин кўпинча матн остида изоҳ берилади. Масалан, Парда Турсун франсуз адиби Эмил Золянинг “Тегирмон қамали” повести таржимасида франк, мер каби тушунчаларни айнан қолдириб, матн остида уларга изоҳ беради: Франк - “Ўтган асрдаги франсуз пул бирлиги, бир франк русларнинг 37 тийинига тенг бўлган”. Мэр - “Қишлоқ ёки шаҳарни бошқарувчи қилиб сайланган киши, айти вақтда, ҳукумат чиновниги ҳам бўлган”. Мопассаннинг “Туан” новелласи таржимасида дастлаб “лэ” ўлчов бирлигини “ўнтош” деб олган бўлса, кейин ўзини қолдириб, унга изоҳ беради: “Лэ тахминан 4 км.га тенг бўлган франсуз ўлчов бирлиги”³¹.

“Транслитерация қўлланилиши таржима тилида реалияларга тўғри эквивалентларнинг йўқлиги билан шарҳланади. Бу ҳол, биринчидан, икки

³¹ Холбеков М. Парда Турсун – франсуз адабиётининг таржимони // Таржима маданияти (Мақолалар тўплами). 127-128-бетлар.

халқнинг таракқиёт йўллари ва ҳаётининг ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитлари турлича бўлганлиги, иккинчидан, реалияларнинг кўп ишлатилиши таржима тили уларни ҳазм қила олмаслиги ва ўқувчи учун реалиялар ажиб тушунмовчиликлар келтириши билан тушунилади”⁵³. Шунинг учун ҳам Ў.Аъзамов Абдулла Ўодирийнинг “Меҳробдан чаён” романи русча таржимасида ўзбек турмуши билан боғлиқ хола, опа, дада, девор, бўйра, чойдиш, йўлак сўзларининг рус тилига тўғридан-тўғри кўчирилганини танқид қилади. “Тўғри, транслитерация методидан ҳозир ҳам фойдаланилади, лекин бу усулнинг нозиклиги шундаки, меъёр бузилса, реалиялар миллий ўзига хослик белгилари эмас, балки унга ёт бўлган экзотик белгиларга айланади, китобхонни чалғитади. Реалиялар эквивалент топилмаганда ва таржима қилишнинг иложи бўлмагандагина транслитерация қилиниши мумкин”.

1. Транслитерация воситасида тил хазинаси бойийди - янги сўзлар, терминлар, тушунчалар кириб келади.
2. Бир пайтлар транслитерация воситасида кириб келган сўз кейинчалик тилга сингиб кетиши мумкин.
3. Транслитерацияда ҳам муайян меъёр бўлиш керак (масалан: милорд - мой принс - шахзодам, господин - жаноб, ассалому алайкум - здравствуйте).
2. Аналогия - ўхшашлик, бир-бирига ёки бошқасига ўхшашлик, яъни муқобил тушунча билан бериш. Масалан: Ойбекнинг “Навоий” романи русча таржимасида “шолча” - “палас” деб ўтирилган. Пушкиннинг “Эвгений Онегин” шеърий романи таржимасида “рождество” - “йилбоши” деб олинган. Бунда сўзларнинг маъноси умуман тўғри берилган бўлса-да, миллий-тарихий колорит йўқолган. Э.Воҳидов Гётенинг “Фауст” асари таржимасида “юристар”ни - “уламо”, “магистрлар”ни - “фузало” деб бериши ҳам тўғри эмас.

Аналогия усули “яқин таржима” деб ҳам аталади. Лекин бу термин номининг ўзиёқ асл нусхадаги миллий хос сўзларнинг барча вазифаларини,

маъно қирраларини тўлиқ ифода этмаслигини кўрсатиб турибди: ўхшаш ўхшаш-да - айнан ўзи эмас!

3. Янги сўз ва сўз бирикмаси яратиш - баъзи таржимонлар миллий хос сўз ва ибораларни, ном ва тушунчаларни таржима қилиб оладиларки, бу ҳол кўпинча ўзини оқламайди. Масалан, М.Кенжабек “Эвгений Онегин” таржимасида “тройка”ни - “учот”, “котлет”ни - “қийма эт” сифатида таржима қиладики, бунда термин ифодалаган маъно берилиб, терминнинг ўзи қурбон қилинади. Ёки “Крешенскиэ вечери” маросимини - “хайит шоми”, “муқаддас шомлар” деб беради. Ҳолбуки, бу насронийларга хос бут ювиш байрам оқшоми ҳисобланади. Шунга ўхшаб, “палов”ни - “рисовая каша”, “пирог”ни - “сомса”, “коса”ни - “глубокая тарелка”, “каша”ни - “шовла”, “ший”ни - “шўрва” деб ўгириш ҳам ўзини оқламайди.

Маданий эквивалентлик. Бунда таржимон аслият тилидаги маданий сўзни таржима тилидаги маданий сўз билан алмаштиради. М: as strong as a horse – филдай бақувват.

Тасвирий эквивалентлик. Бу усулда лексик бирликни билдирувчи сўзнинг маъноси бир неча сўзларда тушунтирилади.

Функционал эквивалентлик. Бунда таржима тили лексикасида сўз аслият тили лексикасидаги бир хил вазифани бажарувчи матн услубига мос келадиган сўз билан алмаштирилади. М: sheriff – мингбоши.

Сўз мақомини бошқа тил хусусиятига мослаштириш. Бу усулда тилда янги сўзлар ассимиляцияси ҳодисаси содир бўлади, яъни таржимон аслиятдаги сўзни биринчи одатий талаффузига кўра, кейин таржима тилнинг одатий морфологиясига кўра мослаштиради. Бу усулни транскрипция ва транслитерация усулларининг синоними десак ҳам бўлади.

Бошқа сўзлар билан ифодалаш. Бунда маданий бўёқдорликка эга сўзнинг маъноси тушунтирилади. Бу усулда изоҳ тасвирий эквивалентликдан кенгроқ, батафсил баён этилади. М: белбоғ - it is piece of material sewed in form quadrangle kerchief and you wear around the waist.

Эслатмалар (Notes). Эслатмалар, асосан, таржима тили ўқувчисига тўлиқроқ маълумот бериш мақсадида муқобили йўқ лексик бирликлар, миллий реалиялар ва лақуналар билан боғлиқ бўлиб, таржималарда саҳифа пастида, бобнинг охирида ёки китобнинг охириги саҳифаларида берилади. М: Samurai – Қадимги япон империяларида жанг санъати усталари, жангчилар. Одатда, миллий-маданий лексик бирликларни эслатмалар орқали беришнинг тўрт тури мавжуд: а) Ўзгартириш усули орқали: У олча емоқда – He is eating a fruit called olcha. б) Сўз шакли ёки вазифасини тасвирлаш усули орқали: The queen of the UK came to India – the woman who ruled the UK came to India. в) Тасвирий таржима усули орқали: Рамазон хайитида Ўзбекистонликлар ишга бормайдилар, дам оладилар – The people of Uzbekistan do not go to work and have a rest in Ramadan – Khait which is a holiday of moral purification and spiritual revival. г) қиёслаш усули орқали: Мен гуммани пишира оламан – I can prepare gumma like patty in England.

Саволлар:

1. Лингвокультурологиянинг тадқиқот объекти нималардан иборат?
2. Тасвирий эквивалентлик нима?
3. Маданий компонентга эга лексик бирликларга мисоллар келтиринг.
4. Лингвокультурологик трансформацияларга нималар киради?

V. КЕЙСЛАР БАНКИ

Keys bilan ishlashga 1 ta o'quv mashg'ulo1-variant

Keys bilan ishlashga 1 ta o'quv mashg'uloti ajratilgan. Keys o'lchami unchalik katta emas .

1. Keys bilan yakka tartibda tanishish.
2. Keys bilan jamoa bo'lib ishlash:
 - 2.1. Aqliy hujum: - muammoli vaziyatni hal etish g'oyalari generatsiyasi.
 - 2.2. Jamoaning bahosi va ustuvor g'oyalarning tanlanishi.
3. O'qituvchi rezyumesi.
4. Tinglovchilarning o'quv yutuqlarini baholash

2-variant

Keys bilan ishlashga 1 ta o'quv mashg'uloti ajratilgan. Keys o'lchami unchalik katta emas.

1. Keys bilan yakka tartibda ishlash.
2. Jamoaning muammoli vaziyatni tahlil qilish va hal etish, bunday amaliy vaziyatdagi faoliyat bo'yicha tavsiyalarni ishlab chiqishga qaratilgan munozarasi.
3. O'qituvchi rezyumesi.
4. Tinglovchilarning o'quv yutuqlarini baholash

3-variant

Keys bilan ishlashga 1 ta o'quv mashg'uloti ajratilgan. Keys o'rtacha o'lchamli.

1. Keys bilan auditoriyadan tashqari vaqtda yakka tartibda ishlash.
2. Auditoriyada ishlash:
 - 2.1. Kichik guruhlarda ishlash: keys bilan yakka tartibda ishlash natijalarini muhokama qilish bo'yicha kichik guruhlardagi ishlar; jamoaning muammo yechimi bo'yicha taklif qilingan muqobil variantlarni tahlil qilishi va baholashi, ustuvor g'oyani tanlashi; muammoli vaziyatni hal etish dasturining ishlab chiqilishi.
 - 2.2. Guruh ishi taqdimoti.
 - 2.3. Muammoli vaziyat yechimi bo'yicha taklif etilgan variantlarning jamoadagi muhokamasi.
3. O'qituvchi rezyumesi.
4. Tinglovchilarning o'quv yutuqlarini baholash

VI. ГЛОССАРИЙ

Сўз ўзлаштириш	таржима жараёнида бир сўзни бир тилдан бошқа тилга тўғридан-тўғри олиб ўтиш
Калькалаш	хорижий тил сўзи ёки ибораси бошқа тилга таржима қилинади ва шу тил таркибига кириб кетади. Аслият тилидаги лексик бирликнинг ўзига хос бўлган белгиларидан фойдаланиб таржима тилида эквивалент сўз яратиш учун сўзма-сўз таржима қилинади.
Гапларни бирма-бир таржима қилиш	сўзлар, гаплар сўзма-сўз таржима қилинади, грамматик структура сақлаб қолинади
Транспозиция	сўз туркумининг ўзгариши, яъни феъл отга, от предлогга ўзгариши
Модуляция	тушунтириш нуқтаи назаридан лексик бирликнинг ўзгариши
Эквивалентлик	бунда худди шундай вазият учун бутунлай бошқа муқобил ибора ишлатилади, яъни мақоллар ёки идиоматик ифода воситалари буларга мисол бўла олади.
Маданий эквивалентлик	таржимон аслият тилидаги маданий сўзни таржима тилидаги маданий сўз билан алмаштиради
Тасвирий эквивалентлик	лексик бирликни билдирувчи сўзнинг маъноси бир неча сўзларда тушунтирилиши
Функционал эквивалентлик	таржима тили лексикасида сўз аслият тили лексикасидаги бир хил вазифани бажарувчи матн услубига мос келадиган сўз билан алмаштирилиши
Мослаштириш	Бу усулда, одатда, бирор термин махсус аудитория ёки таржимоннинг махсус мақсади учун кўпроқ мос келадиган матн яратиш учун керак бўладиган ўзгаришлар амалга оширилади
компенсация	Аслият матнидаги маълумотнинг бирор лексик бирлиги ёки стилистик таъсири таржима матнида айнан ўз жойида эмас, балки матннинг яна бошқа бир жойида қайта яратилади
кенгайтириш	таржима тилида синтактик ва лексик бўшлиқларни йўқотиш учун кўпроқ маънога эга тушунчалардан

VII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Rojo, A. Step by Step: A Course in Contrastive Linguistics and Translation. Peter Lang, 2009. – 418 p.
2. Newmark P. A Textbook of Translation. – London: Prentice Hall, (1988/1995). – 292 p.
3. Snell-Hornby, M. Translation Studies: An Integrated Approach. – Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1988/1995. – 184 p.
4. Catford J.C. A Linguistic Theory of Translation. – Indiana: Oxford University Press, 1965. – 103 p.
5. Nida E. Towards a Science of Translating. – Leiden, 1964. – 331 pp.
6. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение. – М.: ЭТС, 2001. – 424 с.
7. Аликина Е.В., Швецова Ю.О. Формирование экстралингвистической компетентности будущих устных переводчиков // Современные проблемы науки и образования. 2012. – № 2. Электрон ресурс: www.scienceeducation.ru/102-6037.
8. Щукин А.Н. Обучение иностранным языкам. Теория и практика: учеб. пособие для преподавателей и студентов. – М., 2004. – 416 с.

Қўшимча адабиётлар

1. Muminov O. and others. Written Translation. Part I, II. Tashkent. 2010.-272p.
2. Яшина Н.К. Учебное пособие по письменному переводу. Владимир-2016.
3. Baker M. In other words- London: Routledge. 2011- 332p.
4. Munday J. Introducing to Translation Studies. London: Routledge. 2012.-364p.
5. Robinson D. Becoming a Translator London: Routledge. 2012-230p.
6. Mo‘minov O. Sinxron tarjima. Toshkent – 2015, - 134 b.
7. Malmkjer K and Kevin W. The Oxford Handbook of Translation studies. – Oxford: Oxford University Press, 2011. – 256 p.
8. Mason K. Metaphor and Translation. Babel 28 (3): 1982. Pp 140-149.
9. Mateo M. The Translation of Irony. Meta, 40 (1), 1995. Pp 171-178.

10. Mildred L. Meaning – based translation: A Guide to Cross-language Equivalence. – Lanham: University press of America, 1984. – 537 p.